سبدِ چین

میرزا غالب

سبد چین

یعنی

میرزا غالب کے نایاب فارسی کلام کا مجموعہ

مکتبہ جامعہ

دہلی - نئی دہلی - لاہور

بار دوم یک ہزار   سنہ ۱۹۳۸ء   قیمت [illegible]

میرزا غالب

فہرست

صفحہ

تعارف

میرزا غالب نے ۱۸۶۷ء میں اپنے کلام کا ایک مختصر مجموعہ سبد چین کے نام سے شائع کیا تھا۔ اس میں انکا وہ کلام تھا جو کلیات میں چھپنے سے رہ گیا تھا یا اسکے بعد ہوا تھا۔ انکی وفات کے بعد کلیات کے متعدد ایڈیشن شائع ہوئے مگر سوء اتفاق سے یہ کلام اسمیں شامل نہیں کیا گیا اور نہ کہیں سے دوبارہ چھپا۔ اس کا نتیجہ یہ ہوا کہ اب یہ تقریباً نایاب ہو چکا ہے۔ ہمیں اسکا ایک نسخہ نواب صدر یار جنگ بہادر مولانا محمد حبیب الرحمٰن خاں صاحب شروانی کے کتب خانہ سے دستیاب ہوا۔ یہی نسخہ اب اشاعت پذیر ہو کر آپ کے ہاتھوں میں پہنچ رہا ہے۔ میرزا کی تصویر بھی حضرت ممدوح ہی کا عطیہ ہے۔ اصل تصویر کتب خانہ حبیب گنج کی زینت ہے۔ ہم ان دونوں چیزوں کیلئے حضرت نواب صاحب قبلہ کے ممنونِ احسان اور شکرگزار ہیں۔

میرزا کا بہت سا کلام تھا جو مختلف کتابوں میں منتشر پڑا تھا اور ان کے کسی مجموعہ میں آج تک شامل نہیں ہوا تھا ہمنے اسے بھی اکٹھا کر کے اس مجموعہ میں شامل کر دیا ہے۔ امید ہے کہ کلیات نظم و نثر فارسی کے باہر انکا جتنا کلام ہے اسے آپ اس ایڈیشن میں پائینگے۔ پہلے ایڈیشن میں ترتیب کا بھی کوئی خیال نہیں رکھا گیا تھا۔ اس دفعہ یہ نقص بھی دور کر دیا گیا ہے۔

مالک رام (ایم۔ اے)

بسم الله الرحمن الرحیم

دیباچه

بنامیزد سبدچین میوه را گویند که پایانِ موسم بر شاخسار ماند و چون آنرا بچینند شاخسار بی بار ماند هر آئینه آنچه پس از انطباعِ کلیاتِ فارسی گفته شد و آنچه یاران از دیرین مسودات داشتند و من از آن خبر نداشتم و اینک بمن رسانند در اوراقِ جداگانه ضبط کرده شد و آنرا سبدچین نام نهاده آمد دانم که از فراهم آوردنِ کلیات که ده هزار بیت دارد چه کشود که ازین ابیات که در شمار هزار بیت نتواند رسید خواهد کشود تفرقهٔ اقسامِ شعر و تقدیم و تاخیرِ قیدِ ردیف و سال برنتافته ام آنچه گفته ام و از دیگران یافته ام نگاشته ام و اکنون که ناسورِ کهن را تراوش نماند کلک از کف فروگذاشته ام سپس اگر سخنی در اندیشه خواهد گذشت روشناس صفحه نخواهد گشت یارب گسستنِ پیوند جان و تن بر من آسان باد و در آن دم جز حمدِ تو و نعتِ محمد علیه السلام در دل و بر زبان مگذراد ؁

قصائد

قصیدۂ اوّل

بیا کہ مدحِ خداوندِ داد گر گویم
از آنچہ گفتم ازیں پیش بیشتر گویم

چنانکہ اوست نیارم ثنای داور گفت
بقدرِ حوصلۂ خویشتن مگر گویم

ز دفتریست فزوں مدح و من ز خیرہ سری
بر آں سرم کہ دریں صفحہ سربسر گویم

بدیں شکوہ نخواہد کہ گویمش خاقاں
دگر زیادہ ازیں ہا چیست تا دگر گویم

جہاں کشای و جہاں پرور و جہاں آرای
چو آں قدر نتواں گفت ایں قدر گویم

وے آنچناں و من اینساں کہ شرمسار شوم
سپہر منظر و انجم سپہ اگر گویم

گہے ز خاکِ رہش آبِ زندگی خواہم
گہے مسیح دم و گہ فرشتہ فر گویم

دریں نورد کہ از نغز نغزتر سنجم
دریں خیال کہ از خوب خوبتر گویم

ز غیب آنچہ فرو ریختند در خاطر
نخست از رہِ پرسش بہانہ گر گویم

کہ بے مبالغہ فرزانہ لارڈ الگن را
وزیرِ اعظمِ سلطانِ بحر و بر گویم

بدین کلاه که فرقبان ازو بارد ‌ ‌ ‌ ‌ گزاف نیست اگر شاه تاجور گویم

بیا که لشکر نواب تا مدار آمد ‌ ‌ ‌ ‌ برم ز چشم بدل این نوید و بر گویم

ز چرخ اول و چارم بمزد فرده‌ی ‌ ‌ ‌ ‌ طلب کنم مه و خورشید تاجر گویم

ز شادمانی نظارهٔ رخش هردم ‌ ‌ ‌ ‌ به چشم تهنیت رونق نظر گویم

ز خاک راه وے اکسیر در نظر دارم ‌ ‌ ‌ ‌ زنم سیاه اگر حرف سیم و زر گویم

ز شاعری به ندیمی رسیده ام خواهم ‌ ‌ ‌ ‌ که روداد به پیرایهٔ سمر گویم

رعایت ادب آئین من بود ناچار ‌ ‌ ‌ ‌ فسانه گرچه دراز است مختصر گویم

پس از وصول بمنزل پیام من که برد ‌ ‌ ‌ ‌ اگر نه آنچه توانم درین سفر گویم

به بزم گر نه بار چون سوار شود ‌ ‌ ‌ ‌ ز سر گزشت حکایت بر بگذر گویم

هزار زمزمه دارم همین نه یک سخن است ‌ ‌ ‌ ‌ که چون تمام شود آن سخن ز سر گویم

هم از فساد دل زار و داغ غم نالم ‌ ‌ ‌ ‌ هم از نزاع رگ جان و نیشتر گویم

زبانه وار زبانم شرر فشان گردد ‌ ‌ ‌ ‌ اگر براه حدیث تف جگر گویم

شود رکاب تگاور درآبنا پیدا ‌ ‌ ‌ ‌ اگر روانی سیلاب چشم تر گویم

بکلبه ام که زشب چراغ خس پوش است ‌ ‌ ‌ ‌ سخن ز تیرگی طالع هنر گویم

من آن نیم که بهنگامهٔ سخن سازی ‌ ‌ ‌ ‌ گهے ز خاور و گاہے ز باختر گویم

سخن نهالِ نو و کهنه باغبان غالب | نهال را به نوی مژدهٔ ثمر گویم
طریقِ وادیٔ غم را کسی نبوده رفیق | خود از صعوبتِ این راهِ پرخطر گویم
در آن دیار که گوهر خریدن آئین نیست | دکان کشوده ام و قیمتِ گهر گویم
ز عز و جاهِ نیاکانِ خویش در یکار | هزار گونه حکایاتِ معتبر گویم
سخن طراز دعایافت اینَت نخلِ[عه] مراد | دگر بجای ثمر بیدا زین اثر گویم

دعائی دولتِ شاه و وزیر همواره
زنیم شب کنم آغاز و تا سحر گویم

قصیدهٔ دوم

وقت آنست که خورشید فروزان هیکل | گرد آمده گراینده بثغرگاهِ[عله] حمل
وقت آنست که بُن‌دارِ[عه۲] بهار آراید | نونهالانِ چمن را بعروسانه حلل
وقت آنست که خاکِ تهِ جو مست شود | که به کیفیت لای مئے ناب ست وحل
وقت آنست که بینی زگدازِ یخ و برف | بر رخِ خاک روان گشته زهر سو منهل

عه یعنی زیب وشیح ۱۲   عله یعنی بارگاه ۱۲

عه۲ یعنی داروغهٔ توشه خانه ۱۲

وقتِ آراستنِ جنبشِ بہار است کہ باد
زد بہ چار آئینۂ داغِ شقایق صیقل

وقت آنست کہ از بہرِ بروں راندنِ خوں
ابر را نیشترِ برق دوَد در اکحل

باد پرکار شود نقطۂ خاکش مرکز
کہ دریں دایرہ ہر نقش نشیند بہ محل

ہر چہ کاہد ز شب البتہ فزاید در روز
کم شود دُود ز افزایشِ نورِ مشعل

سیل نبود کہ رواں گشتہ ز آبِ باراں
ہست شاخابۂ نہرِ لبن و جوئے عسل

رستنی بسکہ از بن آب کند نشو و نما
کامِ ذوقِ شکر و شیر برد از حنظل

من بفکرِ دگر و غیر چناں پندارد
کہ سخن میکنم از تازگیٔ دشت و جبل

چہ کشاید شگفد غنچہ اگر بر سرِ شاخ
من و دل نامِ یکے عقدۂ ما لاینحل

خود چہا ہرزہ ز رنجوریٔ نرگس نالم
کہ ز شبنم بودش دیدہ گرفتارِ سبل

چہ بود سود من از دہر اگر در صحرا
آب در گو بود و سبزہ گیا بر سرِ تل

نشود کار دگرگوں چو بود ماہ بہ نور
نکند قدرِ من افزوں چو رود خور بحمل

نیست در آئینۂ مذہبِ یکرنگیٔ من
ایں گل و سبزہ بجز صورتِ عزّیٰ و ہبل

چشم بر روئے دل افروزِ کسے دوختہ ام
کہ ز چشمم بدِ ایام مبیناد خلل

چوں چنیں است کہ از بہرِ ہوادارئ گل
سبزہ را نامیہ در باغ فرستد اول

کلکِ من دفترِ تشبیب کشاید زاں پیش
کہ طرازِ رقمِ مدح در آرد بہ عمل

ورقِ شعر به از باغ که ریحانش را　　گرچه خواناست خط اما سیه اوش مهمل

اندرین وقت که جشنِ سده[عه] را وقت گذشت　　اندرین حال که نوروز بود مستقبل

خامهٔ بار بُد آهنگ، ولاویز صریر　　زخمه بر تار روان کرد بهنجار غزل

پیشرو[عله] تهنیتِ مقدم هنگام بهار　　زمزمهٔ مدحتِ نواب گورنر جنرل

جان لارنس بهادر که نظیرش زنهار　　هیچ بیننده نه بیند بجهان جز احول

ایکه در معرضِ فخر و شرف از عز و جلال　　هر چه بایست همه یافته از عز و جل

ایکه در عهدِ تو کس شکوه ندارد الا　　فلکِ پیر ز بیکاریٔ مریخ و زحل

ای بفرِ تاب[ع۲ه] خرد مظهرِ آثار خرد　　ای بفرمانِ ازل محرمِ اسرار ازل

پادشاه ست شهنشاهِ تو او را دستور　　باشد این پایه زهر گونه امارت اکمل

این وزارت که ترا داد ز شاهی کم نیست　　ای جهان جوی و جهان گیر و جهاندار اجل

مهر زان خط شعاعی بسبیلِ تمثیل　(قطعه)　ماه زان داغ گرانپای بعنوان مثل

پهلوانیست که زوبینِ تو باشد بکفش　　نقرهٔ خنگیست که تمغای تو دارد بکفل

عه جشنِ سده نام جشنے است که پارسیان در آفتابِ قوس کنند ۱۲

عله بمعنی الاپ ۱۲

ع۲ه بمعنی قدرت و کرامت ۱۲

بسکه دولت به حریم رخش تو دارد پیوند (قطعه) چون بجولانش درآری بسپرد شستۀ جبل
آن شود سودهٔ گوهر شود این گنج روان   رمل و نملی که دهد روی ورا شامی رمل
بشنو از من که زبانم گهرافشان ایست   کش زبارندهٔ نیسان نتوان داد بدل
بمن از پیشی گورنمنٹ همایون توقیع   میرسد بر نمط سابقه روز ازل
هست زان دفتر فرخندهٔ فرخ آثار   رقعهٔ چند مرا زیب ده جیب و بغل
از چهل سال رجوعم بدر دولت تست   دایه ها یافته ام از تو چه اکثر چه اقل
روشناس کف پاے تو بود دیدهٔ من   خالی از گرد رهت نیست هنوزم مکحل
چون ترا داد قضا منصب دارائی هند   چون ترا کرد قدر مرجع ارباب دول
از قدوم تو برافروخت رخ شاهد ملک   از وجود تو فزون گشت شکوه کونسل
میفرستم به نظرگاه تو نظم و نثرے   خالی از طول کلام و تهی از طول امل
غالب گوشه نشین رو به تو آورده ولے   دلش از بیم دو نیم است و دماغش مختل
بر چنین بندهٔ دیرینه ببخشای که او   نیست با این همه در مدح طرازی تنبل ع
اندرین نامه که نامی به ثنائے تو بود   میکنم ختم سخن لیک از روی کسل
بل از آن راه که در معرض حسن گفتار   نظر افروز بود شیوهٔ ما قل و دل

ع بمعنی سست و کاہل ۱۲

در دعا شرط و جز اگر نبود نیست زباں
خواہشِ چند فراز آورم اینک مجمل

بہرِ ذاتِ تو ز داد ار تمنا دارم
شادمانی و توانائی و عمرِ اطول

وز پئے دولت و اقبال ہماں میخواہم
کہ ز چشمِ بدِ ایام مبیناد خلل

قصیدۂ سوم

تجلّی کہ ز موسیٰ ربود ہوش بطور
بشکلِ کلب علی خان دگر نمود ظہور

خجستہ سرورِ سلطاں شکوہ را نازم
کہ رشک بر کلہش دارد افسرِ فغفور

ہوائے لطفِ وے از جانِ خور برد سوزش
نگاہِ قہرِ وے از روئے مہ رُباید نور

دمِ نگارشِ وصفِ کلامِ شیرینش
چو خیلِ مور دوَد بر ورق حروفِ حلور

فضائے رزمگہش شاہ راہِ قہر و غضب
بساطِ بزمگہش کارگاہِ شور و سرور

بخوانِ شرعِ ببیں ہم نوالہٗ شبلی
بہ بزمِ عشقِ ببیں ہم پیالۂ منصور

ز روئے رابطۂ حسن ماہتاب جمال
بحسبِ ضابطۂ جاہ آفتاب ظہور

بحکمِ مرتبہ اُو حاکم و فلک محکوم
ز راہِ قاعدہ شرع آمرست و او مامور

چو آبِ سیل روانے کہ ایستد بمغاک
بود ہمیشہ بہ فنجانِ وے شرابِ طہور

زہے وزیر و خجستہ شہر یار دانا دل
تو شاہِ کشورِ حسن و خرد ترا دستور

بنائے منظرِ جاہ ترا زحل معمار
ثوابتِ کرۂ چرخِ ہشتمین مزدور

ثناگرِ تو سکندر بہ بارجای جلال   فقا خورِ تو ارسطو بدرسگاہِ شعور
برای بزمِ نشاطِ تو شمع چوں ریزند (قطعہ) نہ پیہ گاؤ بکار آور ند و نے کافور
زفیضِ نسبتِ خلقِ تو عنبرِ سارا   بجائی موم برآید ز خانۂ زنبور
بدیں خرام و بدیں قامت و بدیں رفتار (قطعہ) زبہرِ فاتحہ آئی اگر بسوی قبور
جہانِ جانی و جانِ جہاں عجب نبود   کہ از ورودِ تو ہر مردہ رقصد اندر گور
بہ پیشگاہِ تو زانو ہمی زند انصاف (قطعہ) کہ ای برحم و کرم در جہانیاں مشہور
در انتقام کشی شیوۂ کرم مگزار   برآر کامِ دلِ بدسگال از ساطور
توئی لعقل فزایندۂ عروجِ علوم   توئی لعلم کشایندۂ عقودِ صدور
صریرِ خامۂ من بیں کہ می رباید دل   چنانکہ از لبِ داؤد استماعِ زبور
سوادِ صفحۂ من بین و تابشِ معنی   بجاں چو شمع فروزندہ در شبِ دیجور
امیرِ زندہ دل آں والیٔ ولایتِ نظم   بہ گنج خانۂ گنجہ نظامیش گنجور
غروبِ مہر و طلوعِ مہ دو ہفتہ بود   رسیدنِ تو بدیں اوج بعدِ آں مغفور
چو او بزیرِ زمین رفت و آں ولایت یافت   تو باش والیٔ روی زمیں قرون و دہور
بہ انجمن نرسیدم ز ناتوانائے   پئے بعرضِ ثنا و دعا نیم معذور
بخاکِ پای تو گر دستگاہ داشتمے   نبودمے بغم دوری درِ تو صبور

من آں کسم که ز افراطِ ورزشِ اخلاص
بہ غیبت است مرا دعوئ دوامِ حضور

توئی رحیمِ دل و من سقیم، دوری بہ
مبادا رنجہ شوی از نظارۂ رنجور

کفے بدست تہی تر ز کیسۂ دلاک
دلے بسینہ بسے تنگ تر ز دیدۂ مور

کمی ز ما و کرم از شما بلا تشبیہ
ز کردگار بود رحمت و ز بندہ قصور

نظر بہ خستگی و پیری و تہیدستی
قبول کردنِ تسلیمِ من خوش است ز دور

شعارِ غالبِ آزادہ جز دعا نبود
کہ با دستی دعاگوی در دعا مشکور

بدہر تا بود آئیں کہ در نوا آرند
رباب و بربط و قانون و نے بمحفلِ سور

ببزمِ عیشِ تو ناہید باد زمزمہ سنج
نسیم عطر فروش از شمیمِ طرۂ حور

محب ز لطفِ تو بالندہ چوں نوا از ساز
عدو ز بیمِ تو نالندہ چوں خرِ طنبور

قصیدۂ چہارم

تعظیمِ غسلِ صحتِ نواب کم بگیر
زاں عید کاں مضاف بود جانبِ غدیر

امروز مہرِ ہند بود انجمن طراز
آں روز گشت شاہِ نجف بر ہمہ امیر

دانم شنیدۂ کہ درا قصائے مغرب است
سرچشمہ کہ خضر شد از وے بقا پذیر

جوئے بریدہ اند و روا کردہ اند آب
حمام را بحوض از آں فرخ آبگیر

ہنگامِ شب کہ زیرِ زمیں باشد آفتاب
از تابِ مہر گرم شد آں آب ناگزیر

حمامِ حوض بنگر و گلچا مش آسمان / وان را سفید کرده فروغِ مهِ منیر
طاسش یکی ز زهره و دیگر ز مشتری / این سیم خاص و آن دو همین زر ناب گیر
صبحی بدستگیریِ ایام روشناس / آورده از عمودِ عصا بهرِ چرخِ پیر
صبحی بمایه بخشیِ آفاق نامور / در شش جهت ز نور روان کرده جوی شیر
گرمابه چنان خوش و آبش چنان نکو / روزی چنین مبارک و وقتی چنین خجیر
آمد برای غسل به گرمابه اندرون / مانندِ معنئی که دهد روئے در ضمیر
نواب کز وفورِ جلال و جمالِ خویش / گوئی شهست و مسندِ جاهش بود سریر
ناظم که شورِ نظمِ نظامی نظامِ او / ره بسته بر ترانهٔ سودا و درد و میر
گر لطفِ معنی است نظامی عدیلِ اوست / ور حسنِ صورت است بود یوسفش نظیر
وقتِ نفاذِ حکم فلک باشدش مطیع / حینِ صلاحِ کار خرد گرددش مشیر
ای آنکه در فروزشِ سیمای عز و جاه / مهر از تو همچو ماه ز مهر ست مستنیر
در لشکرِ تو مالکِ عقرب بود عسس / در دفترِ تو والیِ جوزا بود دبیر
در مسلکِ رضائے تو زاوش مرید خاص / در مجلسِ عتابِ تو کیوان کهن اسیر
من بنده در خرابهٔ دهلی بکنجِ غم / بودم بسی نژند و جگر خسته و حقیر
گفتی که از فزونیِ غمهائے جانگداز / همچون نمک در آبم و همچون شکر به شیر

در لرزه عضو عضو تن از بادِ دی مهی | گفتی معذبم من و سرماست زمهریر
بود اشکِ چشمِ من ز گدازِ جگر بقسم | زان سان که بود گوشهٔ رویم زغم زریر
گوشِ گران و روی پر آژنگ و پشتِ کوز | وز غم بہ سینہ تعبیه چون چنگ صد نفیر
میکرد هر دم از خلهٔ خارِ غم فغان | غالب که هیچگاه ننالد ز زخمِ تیر
ناگاه صبح گاه بدلجوئیِ نگاه | دولت در آمد از در و فرمود کای فقیر
سجاده در نورد و شرابِ صبوح خواه | دل شاد باش و از غمِ بی رونقی ممیر
کامد ز رامپور نویدِ فرح فزا | در وی همه حکایتِ گرمابه و غدیر
اکنون ز سنگ رگ بدر آرم اگر بزور | پندارم این کشیدنِ مو بود از خمیر
در خوابگاهِ من ز فراوانیِ سرور | چندین هزار زمزمه دارد نیِ حصیر
دیگر مباد خامهٔ من در کفم روان | جز نغمهٔ نشاط اگر باشدش صریر
ایمانِ من گذاردنِ حقِ مدحِ تست | آن مدح گر طویل بود ور بود قصیر
حقِ نمک بمدح و ثنائے کنم ادا | منگر بدین که مدح قلیل است یا کثیر
حق جو و حق شناسم و حق گو و حق گزار | ترسم چرا از اشتلمِ منکر و نکیر
گر رفته ام ز کار و ر افتاده ام ز پای | نیروئے کار بخش و توام باش دستگیر
اینک فراغ و اخترِ نیک و خجسته روز | پیداست زین سه لفظ سنهٔ تاریخ دلپذیر
۱۲۸۱ھ ۱۲۸۱ھ ۱۲۸۱ھ ۱۲۸۱ھ

حالی مباد جائے تو در بزم گاہِ باغ		تا سازِ رانوا بود و مرغ را صفیر

قصیدۂ پنجم

زہے دو چشمِ تو در معرضِ سیہ کاری		چو بخت یار ک و بختک بمردم آزاری
زہے بزورِ بدیع الزمانِ کشتی گیر		کہ کوہسار چو نارنج تر بیفشاری
زہے خیالِ تو آدم ربا چو تندک دیو		دماغِ اہلِ نظر قافِ اوست پنداری
زغمزۂ تو چہ گویم کہ آں بود زعمر		دلیر و چست و ہنرمند تر بعیاری
اگر تو نیستی از ساحرانِ عنطلیہ		چرا بہ لہو ہمی آتش از ہوا باری
بدیں جمال کہ داری عجب مدار اگر		کند چکیدۂ قدرت ترا پرستاری
بمہر روئے تو گر دیدم آفتاب پرست		نہ ابر جم کہ عبث تن و ہم بدیں خواری
سپس بمتہم ہب تو رج کہ بود ماہ پرست		ترا پرستم ازیں رو کہ ماہ رخساری
توئی بمعنیٔ اصلی و بود نور الدہر		ہمیں بنام کہ معنی نداشت پنداری
چکد ز زلفِ تو خونِ دلم بدانگونہ		کہ ریزد از لبِ زنگی در آدمی خواری
فغاں ز بارِ غمِ دہر کاں بسنجیدن		عمود خسروِ ہندست در گرانباری
بہ بینشِ چرخِ مشعبد چہ ہوشیار مپہست		کہ ایں بصر بدہ ہمچوں عمر ز طراری

زرِوی ریش تراشد ہمی بہ بیہوشی | زفرق تاج رباید ہمی بہ ہشیاری
خصومتے بمن افتادہ زالِ دنیا را | کہ دُم خجستہ بود در فنونِ مکاری
بجیشِ عشق منم سر برہنہ تیشتی | کہ موئے سر لبسرم کردہ است دستاری
نہیبِ فتنہ بہ ابچوبِ شش گزی ماند | کہ بود ہر لگدش را جراحت کاری
شدست لاغری من گلیمِ غیبی من | کہ باشم و توام از حاضراں نہ انگاری
منم کہ فکرِ من اندر زمینِ شعر و سخن (قطعہ) ہمی گذشت ز اشتر بہ تیز رفتاری
چہ اوفتادہ کہ یارب کنوں چو ارنائیں | بخاک و خوں تپدم تن ہمی بناچاری
چناں بخوردنِ غم عادیم کہ چوں عادی | نبودہ ہیچ گہے سیر ہم ز پر خواری
نہادہ ہم نفساں نام من ملک قاسم | ز خونِ دیدہ بود بسکہ جامہ گلناری
رسیدہ بخل بہ فکرِ من از عم میراث (قطعہ) کہ ہیچ گہ ندہد در سخن مرا باری
دروغ گفتہ ام آں فکر نیز زنبیل است | کہ گم شود ز عدم در دمِ گرفتاری
چو حمزہ را جہاں بعدِ مرگِ مہرنگار | ز تیغ و تاج و نگیں روئے داد بیزاری
نماند در نظرِ دزدِ کہنہ اسلوبے | جز آنکہ باز کشاید دکانِ عطاری
دلست حمزہ و لب در فسونگری عمرست | با[عله] آں لبے کہ ز دل نبودش مددگاری
شد آنکہ بود کلامم طلسم گوہر بار (قطعہ) ستارہ[عله] نہر ز آب گہر دراں جاری

عله بسیار بد ۱۲ عله مختلف آموزہ ۱۲

چو حمزه کش به عقابین درکشید فلک　　　بدام وام نفس میکشیم بدشواری

بقاست قرض و ثمّ حمزه وز بهرِ من اند　　　چهل خلیفه تقاضائیانِ بازاری

چو ساحران همه را شغلِ آتش افشانی　　　چو اژدها همه را ذوقِ آدم اوباری

نزنهر مهره نشد زهرِ حمزه به آن به　　　که نوشدارویٔ نوشیروان بچنگ آری

مگر بفضلِ وے آیم برون زنیدِ بلا　　　چنانکه حمزه به نیروئے پیر فرخاری

امیرِ کلب علی خاں بهادر آن که بوُد　　　عدیلِ حمزه در اسپهبدی وسالاری

درش نوازشِ طبلِ سکندری دارد　　　زہے بلندیٔ آوازۂ جهانداری

بود پلارکِ افراسیابیش درکف　　　که هیچگه نشود چون هلال زنگاری

چگویم از نمطِ لشکرِ ظفر پیکر　　　که در شمار نیاید همی ز بسیاری

همه مقابلِ مقبل بناوک اندازی　　　همه مساهمِ خسرو به طاقت اظهاری

بیا به بین که در اردوے این امیرِ کبیر　　　سپرده اند علمشاه را علم داری

چو قندر آنکه جلودارِ حمزه بود اینک　　　رسیده است بخاقانِ چین جلوداری

سزد که فخر باقبالِ خود کند کندور　　　ازین که یافته توقیع گرز برداری

مپرس پرورش از همتیٔ زمرد شاه　　　اگر یکے بود از کافرانِ زنهاری

شنیده‌ٔ که خداوندِ باختر چون بود　　　کنون به بندگیٔ خواجه گشت اقراری

گزشت آنکہ چہ تقدیر کردہ ام بگفت — بمقتضائے غلط فہمی و غلط کاری

کنوں بعجز چہ تقصیر کردہ ام گویم — زبندگان خدا چوں یکے رسد خواری

رموز حمزہ فرو ہل خمش نشیں غالب — چرا امرا بہ سخنہائے ہرزہ آزاری

زتست رونق گیتی بدانش آرائی — زتست زینت معنی بہ نغز گفتاری

قصیدۂ تو ولے کاسۂ گدائی تست — ستودہ آمدہ باشی زرنج ناداری

غمیں مباش کہ از گنج خانۂ نواب — خود آنقدر کہ بدل داشتی بدست آری

بوقت گدیہ گدا را دعاست دست آویز — برآر دست بدرگاہ حضرت باری

چراغ دودۂ سرور علی محمد خاں — گزیں ہمال تمر درفن سپہداری

زروئے کلب علی خاں ہمیشہ روشن باد — چنانکہ تابش مہر از سپہر زنگاری

قصیدۂ ششم

تا چہ نیرنگ است ایں کاندریں جہاں آوردہ اند — نوبہارے طرفہ در فصل خزاں آوردہ اند

مرغزارے کاں بود در آرزو دیباہ زرد — آنچناں دانی کہ کشت زعفراں آوردہ اند

رنگ گلہائے بہاری گر نہ بینی گو مبیں — بوئے گلہائے بہارا زبہر کراں آوردہ اند

در بہشت آں خود نباشد بگزرانا دری بہشت — رونقے کز بہر باغ و بوستاں آوردہ اند

آنچه باد از غنچه می آورده می زد بر مشام — آشنایان شمیم از عطرداں آورده اند
هرچه خواهی در میاں از هر کنار افشانده اند — هرچه جوئی بر زمیں از آسماں آورده اند
هرچه می بینی و خواهی دید در فرخنده بزم — تا نه پنداری که اینها رایگاں آورده اند
پنج دیگر بعد ازیں آرند و اکنوں بیدرنگ — گنج باد آورد و گنجِ شایگاں آورده اند
چه جواهر را شمارے نیست گویم مجملاً — حاصلِ صد سالهٔ دریا و کاں آورده اند
تا ز بخششهاے شاهنشاهِ هند و انگلینڈ — خلعت از بهر خدیو شه نشاں آورده اند
جبغه و سرپیچ کاں جشن و چراغِ دولت است — بهرِ فرقش از فرازِ فرقداں آورده اند
از شعاعِ مهر تا از پرتوِ مهتاب بود — جامه هائے زرنگار و زرفشاں آورده اند
در حمایل کز گلوئے شهریار آویختند — گوهر از پروین و تار از کهکشاں آورده اند
تیغ دوم تیغے که همچوں برقش از روزِ ازل — بے نیاز از گردشِ سنگِ فساں آورده اند
واں زحل پیکر سپر کز بهرِ دفعِ تیغ و تیر — از سوادش جسم را حرز اماں آورده اند
ابرها تا پیل کز رعدش صدا بخشیده اند — برق وش توسن که از بادش عناں آورده اند
گر به پشتِ پیل زرّیں جُل فرو افگنده اند — بهرِ توسن گوهریں برگستواں آورده اند
دیگر آں زریں سلب خورشید منظر پالکی — کز نے خم داده قوسش درمیاں آورده اند
قوس کاں بر سطحِ گردوں جاے سعدِ اکبر است — نے که خود سازند و خود نامش کماں آورده اند

اینکہ گفتم بر طریقِ خلعت اہلِ حل و عقد
ہر چہ می بایست و می شایست آں آوردہ اند

میہمانان کاں ہمہ فرماندہانِ کشور اند
این فتوح از بہرِ والا میزباں آوردہ اند

خازنانِ گنجِ غیبی بیں کہ از روئے وداد
بس شگرف اشیائے دیگر ارمغاں آوردہ اند

دولت و اقبال و فخر و عزت و جاہ و جلال
کز فراوانی نگنجد در گماں آوردہ اند

رحمتِ حق آشکارا و نہاں وارد ظہور
روشنیِ چشم و نیروئی رواں آوردہ اند

ہم ز روئے لوحِ محفوظ است گر امروز باز
حکمِ محکم بہرِ ربطِ جسم و جاں آوردہ اند

شاہِ داور را نوید بین و دولت دادہ اند
شہریاں را مژدۂ امن و اماں آوردہ اند

چوں شمارِ عمرِ انساں جز بہ استقبال نیست
بر دوامش عہد و پیماں زمیاں آوردہ اند

وانگہے بر عہد و پیمانے کہ بستند ایں زماں
خضر را کاں زندہ میگرد و ضماں آوردہ اند

قدسیاں گفتند یا رب دیر بادا ایں امیر
آنچہ غالب داشت در دل بر زباں آوردہ اند

چوں دعا از قدسیانست از من آمینے بس است
شاد باشم کش حیاتِ جاوداں آوردہ اند

ترکیب بند

خواہم از بند یزنداں سخن آغاز کنم　　غم دل پردہ دری کرد فغاں ساز کنم
بنوائے کہ ز مضراب چکاند خوناب　　خویشتن را بہ سخن زمزمہ پرداز کنم
در خرابی بجہاں میکدہ بنیاد نہم　　در اسیری بہ سخن دعوئ اعجاز کنم
بے مشقت نبود قید بشعر آویزم　　روزکے چند رسن تابئ آواز کنم
چوں سرایم سخن انصاف ز تجرم خواہم　　چوں نویسم غزل اندیشہ ز غماز کنم
تا چہ افسوں بجو از ہیبتِ صیاد و ہم　　تا چہ خوں در جگر از حسرتِ پرواز کنم
پا رود پیش نہ قدم رنجہ مفرما کا ینجا　　آں نگنجد کہ تو در کوبی و من باز کنم
ہائے ناسازئ طالع کہ بمن گردد باز　　باخرد شکوہ گر از طالعِ ناساز کنم
اہلِ زنداں بسر و چشم خودم جا دادند　　تا بدیں صدر نشینی چہ قدر ناز کنم
ہلہ در زہ اِں گرفتار روا نیست بشہر　　خویشتن را بشما ہمدم و ہمراز کنم
من گرفتارم و ایں دایرہ و فرخ تن زن　　در سخن پیروئ شیوۂ اعجاز کنم

گرچہ توقعِ گرفتارئ جاویدم نیست
لیکن از دہر دگر خوشدلی امیدم نیست

شمع ہر چند بہ ہر زاویہ آساں سوزد
خوشتر آنست کہ بر نطع درایواں سوزد

عودِ من ہرزہ مسوزید وگر سوختنی ست
بگزارید کہ در مجمرِ سلطاں سوزد

خانہ ام ز آتشِ بیدادِ عدو سوخت دریغ
سوختن داشت ز شمعیکہ شبستاں سوزد

منم آں خستہ کہ گر زخمِ جگر بنمایم
برمن از مہر دلِ گبر و مسلماں سوزد

منم آں سوختہ خرمن کہ ز افسانۂ من
نفسِ راہرو و رہزن و دہقاں سوزد

منم آں قیس کہ گر سوئے من آید لیلیٰ
محمل از شعلۂ آوازِ حُدی خواں سوزد

تا چسانم گزرد روز بہ شبہا دریاب
از چراغے کہ عسس بر درِ زنداں سوزد

تنم از بند در انبوہِ رقیباں لرزد
دلم از درد بر اندوہِ اسیراں سوزد

از نمِ دیدۂ من فتنۂ طوفاں خیزد
از تفِ نالۂ من جوہرِ کیواں سوزد

آہ ازیں خانہ کہ روشن نشود در شبِ تار
جز بداں خواب کہ در چشمِ نگہباں سوزد

آہ ازیں خانہ کہ در روئے نتواں یافت ہوا
جز سمومیکہ خس و خارِ بیاباں سوزد

اے کہ در زاویہ شبہا بچراغم شمری
دلم از سینہ بروں آر کہ داغم شمری

پاسباناں ہمہ آئید کہ من می آیم
درِ زنداں بکشائید کہ من می آیم

ہر کہ دیدے بدرِ خویش سپاسم گفتے
خیر مقدم بسرائید کہ من می آیم

جادہ نشناسم و از انبوہِ شماتی ترسم ‏ ‏ ‏ راہم از دور نمائید کہ من می آیم
رہروِ جادۂ تسلیم درشتی نکنند ‏ ‏ ‏ سخت گیرندہ چرائید کہ من می آیم
خستہ تن در رہ و تعذیب ضرور است اینجا ‏ ‏ ‏ نمک آرید و بسائید کہ من می آیم
عارضِ خاک بپاشیدنِ خوں تازہ کنید ‏ ‏ ‏ رونقِ خانہ فزائید کہ من می آیم
چوں من آیم بشما شکوۂ گردوں نہ رواست ‏ ‏ ‏ زیں سپس ژاژ نخائید کہ من می آیم
ہاں عزیزاں کہ دریں کلبہ قیامت زاید ‏ ‏ ‏ بختِ خود را بستائید کہ من می آیم
تا بدروازۂ زنداں پیِ آوردنِ من ‏ ‏ ‏ قدمے رنجہ نمائید کہ من می آیم
چوں سخن سنجی و فرزانگی آئینِ من است ‏ ‏ ‏ بہرہ از من بربائید کہ من می آیم
بجو از شوق ببالید کہ خود باز روید ‏ ‏ ‏ بمن از مہر گرائید کہ من می آیم

بسکہ خویشاں شدہ بیگانہ ز بدنامیِ من
غیر نشگفت خورد گر غمِ ناکامیِ من

آنچہ فرداست ہم امروز در آمد گوئی ‏ ‏ ‏ آفتاب از جہتِ قبلہ بر آمد گوئی
دل و دستیکہ مرا بود فرو ماند ز کار ‏ ‏ ‏ شب و روزیکہ مرا بود سر آمد گوئی
سرگزشتم ہمہ رنج و الم آرد گفتی ‏ ‏ ‏ سرنوشتم ہمہ خوف و خطر آمد گوئی
بہرۂ اہلِ جہاں چوں ز جہاں درد و غم است ‏ ‏ ‏ بہرۂ من ز جہاں بیشتر آمد گوئی

خستن و بستن من جز عبث نیست برو — بر من اینها ز قضا و قدر آمد گویی
هنرم را نتوان کرد به خستن ضایع — خستگی غازهٔ روی هنر آمد گویی
غم دل داشتم اینک غم جانم دادند — زخم را زخم دگر بر اثر آمد گویی
چرخ یک مرد گرانمایه بزندان خواهد — یوسف از قید زلیخا بدر آمد گویی
مژه امشب ز کجا اینهمه خوناب آورد — اینچنین گرم ز زخم جگر آمد گویی
خود چرا خون خورم از غم که بغمخوار منی — رحمت حق به لباس بشر آمد گویی
خواجه هست درین شهر که از پرسش وی — پایهٔ خویشتنم در نظر آمد گویی

مصطفی خان که درین واقعه غمخوار من است

گر بمیرم چه غم از مرگ عزادار من است

خواجه دانم که بسی روز شمانم در بند — لیکن انی که شب از روز ندانم در بند
نه پسندم که کس آید نتوانم که روم — جانب دریچه حسرت نگرانم در بند
خسته ام خسته من و دعوی تمکین حاشا — بند سخت است نپیبارن نتوانم در بند
شادم از بند که از بند معاش آزادم — از کف غصه رسا رخامه و نانم در بند
نامه و خامه بیارید و سجل بنویسید — خواب از بخت همی وام ستانم در بند
یارب این گوهر معنی که فشانم ز کجاست — بند بر دل بود و نیست زبانم در بند

هرکس از بندِ گران نالد و ناکس که منم | نالم از خویش که بر خویش گرانم در بند
خوی خوش بهرِ مصیبت زده رنجی دگر است | رنجه از دیدنِ رنجِ دگرانم در بند
رفته در بارهٔ من حکم کیا در رو و دریغ | شش مه از عمرِ گرامی گذرانم در بند
اگر این است خود آنست که عیدِ اضحیٰ | گذرد نیز چو عیدِ رمضانم در بند
مدتِ قید اگر در نظرم نیست چرا | خونِ دل از مژه بیصرفه چکانم در بند

نیستم طفل که در بندِ رهائی باشم
هم ز ذوق ست که در سلسله خائی باشم

من نه آنم که ازین سلسله ننگم نبود | چکنم چون بقضا زهرهٔ جنگم نبود
زین دو رنگ آمده صد رنگ خرابی بظهور | گله نیست که از بخت دو رنگم نبود
راز دانا غمِ رسوائی جاوید بلاست | بهرِ آزار غم از قیدِ فرنگم نبود
لرزم از خوف درین حجره که از خشت و گل است | ورنه در دل خطر از کامِ نهنگم نبود
زین دو سرهنگ که پوینده بهم می ترسم | بیمی از شیر و هراسی ز پلنگم نبود
منم آئینه و این حادثه زنگ است ولے | تابِ پیدائی آلایشِ زنگم نبود
آه ازان دم که سر اینده ز زندان آید | اندرین دائره گیرم که درنگم نبود
همدمان دارم امیدِ رهائی در بند | دامن از لعبِ رهائی نه بسنگم نبود

جورِ اعدا رود از دل بربائی لیکن — طعنِ احباب کم از زخمِ خدنگم نبود
به شگافِ قلم از سینه برش میریزند — بسکه گنجائی غم در دلِ تنگم نبود
حاش للّٰه که درین سلسله باشم خوشنود — چکنم چوں سرِ ایں رشته بچنگم نبود

به صریرِ قلمِ خویش بود مستیِ من
اندریں بارِ گراں بین و سبکدستیِ من

ہمدماں در دلم از دیده نہانید ہمه — غالبِ غمزده را روحِ روانید ہمه
للّٰه الحمد که در عیش و نشاطید ہمه — للّٰه الشکر که با شوکت و شانید ہمه
ہم در آئینِ نظر سحر طرازید ہمه — ہم در اقلیمِ سخن شاه نشانید ہمه
چشمِ بد دور که فرخنده لقائید ہمه — شاد باشید که فرخ گہرانید ہمه
سود بینید وفا دیدۂ و نور پدر ہمه — زنده مانید صفا قالب و جانید ہمه
من بخوں خفته و بینم ہمه بینید ہمه — من جگر خسته و دانم ہمه دانید ہمه
در میاں ضابطۂ مہر و وفائے بود ست — من برآنم که ہر آئینه برآئید ہمه
روزے از مہر نگفتید فلانے چون است — ہاے از لطف بگوئید چسانید ہمه
گر نباشم بجہاں خار و خسے کم گیرید — اینکه سرو و سمنِ باغ جہانید ہمه
چارهٔ گر نتواں کرد دعائے کافی ست — دل اگر نیست خداوند نیابید ہمه

هفت بند است که در بند رقم ساخته‌ام　　　بنویسید و ببینید و بخوانید همه

آں نباشم که بهر بزم ز من یاد آرید

دارم امید که در بزم سخن یاد آرید

ترجیع بند

ورودِ سرورِ سلطان نشان مبارکباد   به شهر مقدمِ نوشیروان مبارک باد
سرورِ خوشدلی و انبساط و آسایش   نشاطِ شادی و امن و امان مبارکباد
نه این دیار که شهریست در قلمروِ هند   بملکِ هند کران تا کران مبارکباد
ز طبعِ خلق پدر برو عدل تا سازی   دوامِ رابطهٔ جسم و جان مبارکباد
وفورِ عیش پدارای خلق ارزانی   هجومِ خلق بر آن آستان مبارکباد

ذریعهٔ شرف و عز و جاهِ شهر آمد
وزیرِ پادشه و پادشاهِ شهر آمد

به اهلِ شهر بگو تا به خویشتن تازند   نشاط و شادی و شور و سرور آغازند
بساطهای گرانمایه در فضای چمن   بگسترند و بهم طرحِ بزم اندازند
ز خیمه‌ها و سراپرده‌های زنگارنگ   سپهرهای دگر بر زمین بیفرازند
دمیکه این همه آئین بشهر بربندند   ز خانه بهرِ پذیره شدن پدر تازند
چو دیده دیده فروزِ خدایگان نگرند   بدین نوای دل آویز نغمه پردازند

ذریعهٔ شرف و عز و جاهِ شهر آمد   وزیرِ پادشه و پادشاهِ شهر آمد

جمالِ کوکبۂ شہریار می بینم   فروغِ بخت دریں روزگار می بینم
ہزار و ہشت صد و شصت و شش ز سالِ مسیح   بہارِ تازہ بفصلِ بہار می بینم
زمانہ در پئے قطعِ امید و من بخیال   خوشم کہ روئے خداوندگار می بینم
ببارگہ چو سکندر دولیست می نگرم   بخاکِ رہ چو ارسطو ہزار می بینم
ندیدہ بلبلِ بے بال و پر بجانبِ باغ   بحسرتے کہ سوئے رہگذار می بینم

ذریعۂ شرف و عزو جاہِ شہر آمد
وزیرِ پادشہ و پادشاہِ شہر آمد

رخِ نکوئے ترا ماہِ آسماں گویم   قدِ بلندِ ترا سروِ بوستاں گویم
حدیثِ مدحِ تو برتر بود ز منطقِ من   مگر بہ تہنیتِ طالع زباں گویم
گورنری نہ ز شاہی کم است میدانم   تو ہر چہ نام نہی خویش را چناں گویم
بہ پیرہن اگر افشاندہ تخم شعر رگانہ نیست   سخن ز سوختنِ مغزِ استخواں گویم
ز زندگی کہ بسے نیست ہم بداں شادم   کہ دوستان یکین و من بدستاں گویم

ذریعۂ شرف و عزو جاہِ شہر آمد
وزیرِ پادشہ و پادشاہِ شہر آمد

ہمیشہ بر نمطِ داد در جہانبانی   تو آصفی کن و کشور بہ سلیمانی

رخِ تو مہرِ درخشاں بعالم افروزی　　کفِ تو ابرِ بہاراں بگوہر افشانی
نہاں بہ طبعِ تو اسرارِ علمِ اشراقی　　عیاں ز روئے تو انوارِ فیضِ یزدانی
بہ حلم و لطف ترا شیوۂ ملک شاہی　　بہ بذل و جود ترا دستگاہِ قاآنی
بہ بیں ہر آئینہ ترجیع بندِ غالب را　　کہ آیتے است گرامی بہ درثنا خوانی

ذریعۂ شرف و عزّ و جاہِ شہر آمد
وزیرِ بادشہ و بادشاہِ شہر آمد

مثنوی

دریں سال نوابِ عالی جناب / بروئے زمیں غیرتِ آفتاب

محمدعلی خانِ فرخندہ خوی / کہ ہم نامدار ست وہم نامجوی

چو بنشست بر مسندِ سروری / ازو سروری یافت آں برتری

کہ از سروری یافت شاہی رواج / کلاہِ مہی گشت ہمسر بہ تاج

زہے شہرتِ ایں ہمایوں جلوس / کہ آوازہ افتاد در روم و روس

ز غالب کہ از روزگارے دراز / بریں عتبہ ساید جبینِ نیاز

بہ نظارۂ جشنِ اقبالِ جشن / سخن رفت دربارۂ سالِ جشن

پس از شکرِ دادارِ جاں آفریں / چنیں گفت پیرِ قناعت گزیں

کہ چوں اخترِ نیک آمد بفال / ہم از اخترِ نیک پیداست سال

۱۲۸۱ھ

قطعات

قطعۂ اوّل

غالب ایں رنگیں کتاب گلشنِ بیخار نام — ردکشِ جنات تجری تحتہا الانہار است
گر کسے لب تشنۂ تاریخِ اتمامش بود — جو یہای آب ہم در گلشنِ بیخار ہست

قطعۂ دوم

احترام الدولہ فرماں داد تا — دل کشا گرمابۂ انجام یافت
بامداداں رفت آنجا بہرِ غسل — آنکہ در گفتار غالبؔ نام یافت
قطعۂ تاریخِ آں فرخ بنا — ہم در آنجا صورتِ انعام یافت
شست پا چوں راحت و آرام جست — ہر دو را در گوشۂ حمام یافت

قطعۂ سوم

در ہزار و دو صد و شست و شش از دنیا گذشت — بانوی شاہ اودھ مریم مکانی نام او
آنکہ چوں بالائے بامِ کاخ شستے روئے خویش — آبِ حیواں ریختے از ناودانِ بامِ او

مژدنش هم بر کمالِ حسنِ او آمد دلیل — چون مهِ کامل بسیر از نور پر شد جامِ او
در نوردِ رهروی شد سامره منزلگهش — خود اساسِ آں زمیں بود از پئے آرامِ او
گفت غالب سالِ فوتش لیکن از روے نیاز
باد با بنتِ رسولِ ہاشمی انجامِ او

قطعهٔ چهارم

سپہر مرتبہ اے دلبرائے کشورِ ہند — کز التفاتِ تو دل بشگفد چو گل ز نسیم
بقدرِ فہمِ من است اینکہ گفتہ ام ورنہ — نوازشِ تو دہد روح در عظامِ رمیم
ز روے و خوے تو ہر دم مدد رسد ز ترم — نگاہ را بہ فروغ و مشام را بہ شمیم
شگفت نیست کہ نوشیروان و سنجر را — کنی قواعدِ انصاف گستری تعلیم
تو آں امیرِ کبیری کہ در جہانداری — خدا کلاہِ ترا داد ارزشِ دیہیم
روا ست سکہ بنامِ تو لیک حرف این است — کہ ننگ داشتہ نامِ تو از سبیکۂ سیم
ز رافتِ تو الف دال یافت بعد از شین — بہر کجا کہ الف نون بود بعد از جیم
پس از خرابیٔ دہلی تو آمدی کہ دگر — کنی فلک زدگاں را درین دیار مقیم
سپس بنامِ تو شہرے جدید خواہد بود — نہ آنکہ شاہجہاں ساخت در دیارِ قدیم

ترا چنانکہ توئی چوں تواں ستایش کرد چہ آید از اسد اللہ خاں بجز تسلیم

قطعۂ پنجم

بزمِ نوابِ جم حشم مکلوڈ بوستانیست پر ز نعمت و ناز
اندراں بزمگاہ گسترده اطلسِ چرخ جائے پا انداز
درِ فیضش بسانِ آئینہ ماندہ ہموارہ بر رخِ ہمہ باز
سوده از بہرِ سرفرازیِ خویش سروراں بر درش جبینِ نیاز
ما ہمہ بندگانِ فرماں بر او خداوندگارِ بنده نواز
آمدم تا بہ پیشِ وے نالم از جفائے زمانۂ ناساز
از ادب دم نمی توانم زد با چنیں داغہائے سینہ گداز
آلۂ ساعتم کہ در شب و روز ندہد جز بوقتِ خویشش آواز
چوں رسد وقتِ کار سرتاسر گویم اما بہ شیوۂ ایجاز
مدحِ بانوی انگلستان ست بر زبانِ من از زمانِ دراز
اندریں پایہ با منِ مسکین نیست در ہند ہیچکس انباز
غالبم اسمِ شعر و نامِ من است اسد اللہ خانِ مدح طراز

قطعه ششم

فلک مرتبت منٹ گمری بہادر — کہ در سروری میکنی پادشاہی
بہ بزم طرب ماہِ گیتی فروزی — برزم عدو شاہِ انجم سپاہی
بدستِ تو مفتاحِ کشور کشائی — بفرقِ تو دیہیمِ عالم پناہی
ہم از روے معنی سلیماں شکوہی — ہم از روے صورت فلک بارگاہی
تو اے ماہِ تاباں بہ پرتو فشانی — تو اے مہرِ رخشاں بہ زرّیں کلاہی
بسویم کہ نومیدم از چرخ و انجم — ہر آئینہ بنگر کہ اُمیدگاہی
عجب نیست پیش از اجل گر بمیرم — کہ پیوستہ غم میکند عمر کاہی
فرو مردہ بختم بخواب از گرانی — گرو برد روزم ز شب در سیاہی
نبودست در ہیچ ہنگام کارم — بغیر از دعاگوئی و خیرخواہی
در آں دم کہ برگشت ہنجارِ گردوں — خرد را نگہداشتم از تباہی
ہمیں خوبیِ نظمِ من در ستائش — دہد بر وفاداریِ من گواہی
ہمیں داور غالبِ خستہ دل را — گنہ نیست جز دعویِ بے گناہی

وگر خود گنہگارم امیدوارم — کہ آمرزشم از گورنمنٹ خواہی
دمادم فزوں باد لطفِ تو بر من — بدانسان کہ بر تست فضلِ الٰہی

قطعۂ ہفتم

در آخرِ دسمبر و آغازِ جنوری — سالِ نو ست و روزِ کلاں روزگار را
از من ہزار گونہ نیایش قبول باد — کشور خدیوِ نامورِ نامدار را
یارب ز روے عینِ عنایت نگاہ دار — جم رتبہ منٹ گمری والا تبار را
یارب بروز نامۂ عمرِ عزیزِ او — این یکہزار و ہشت صد و شصت و چار را
ہم بہرِ وے خجستگیِ بے شمار بخش — ہم بر بقاے وے بفزا این شمار را
تا شگفت گرد ہند و بیرانِ دفترش — توقیعِ لطف غالبِ امیدوار را

قطعۂ ہشتم

نوروز و مہرگاں نبود در طریقِ ما — اما شگفتہ روئیِ گلہاے تر خوش است
نوروز عید نیست بہارست و بہار — آئینِ شادمانی و ذوقِ نظر خوش است
از بادِ زمہریر بہ گیتی نشاں نماند — جوشِ گل و نشاطِ نسیمِ سحر خوش است

بویش مشام پرور و رنگش نظر فروز — خوش باد وقتِ گل که جهان سر بسر خوش است
اندر تگ رنگ تره واز گونه گونه گل — گلزار و شهر و بیشه و کوه و کمر خوش است
دریا خوش و شراب خوش و کوهسار خوش — منزل خوش است و توشه خوش است و سفر خوش است
اینها خوش است و بهرِ تو آورده روزگار — هم بهرِ تست هر چه ازین بیشتر خوش است
از حسنِ التفاتِ ولیعهدِ پادشاه — با ما جمالِ فتح و کمالِ ظفر خوش است
از بهرِ آنکه بر سرِ ما سایه گسترد — فرزانه پادشاهِ کیومرث فر خوش است
وز بهرِ آنکه ظلمتِ بدعت زدا برد — سلطانِ حق پرست حقیقت نگر خوش است
امسال و سالِ دیگر و دیگر هزار سال — در شادی و خوشی همه با همدگر خوش است
برخور ز روزگار که ما از تو برخوریم — خوش باش کز تو غالبِ آشفته سر خوش است

قطعهٔ نهم

دگر در سر ستم که از روی مستی — شرابی به ساقیِ کوثر فرستم
به پهنای فردوس سنبل فشانم — به گردونِ گردنده اختر فرستم
به استادِ منشورِ معنی نویسم — به جمشید اورنگ و افسر فرستم
به رخسارهٔ مهر گلگونه بخشم — به گنجینهٔ شاه گوهر فرستم

ہمانا برآنم کہ اشعارِ خود را　　　بہ مرزا خدا بخش قیصر فرستم

قطعۂ دہم

جاں عزیز است و اہلِ عزت را　　　عزت از جاں عزیز تر باشد

خود بفرما چہ ساں تواند زیست　　　ہر کرا ہر دو در خطر باشد

قطعۂ یازدہم

ترا اے آفتابِ عالم افروز　　　پس از نوروز سالِ نو مبارک

گرہ بعد از گرہ در رشتۂ عمر　　　مسلسل تا ابد بشنو مبارک

نظام الدین وقتی در طریقت

بہ غالب پایۂ خسرو مبارک

قطعۂ دوازدہم

میر سعادت علی کرد در اجمیر طرح　　　مسجد و چاہے کہ ہست چشمۂ آبِ بقا

آنکہ ز باقر علی تا بہ علی میرسد　　　حلقہ بحلقہ بہم سلسلہ اش مرحبا

ساختہ شد چوں مکاں کرو بدل اجرآں ازرہِ صدق و صفا نذرِ رسولِ خدا
ازپئے ایں سالِ نیک گفت ہمایوں سرش چشمۂ زمزم صفت مسجدِ کعبہ بنا

قطعۂ سیزدہم

باخرد گفتم شہِ فرزانہ فتح الملک را خود چگویم گفت فخرِ دودۂ آدم بگو
گفتم او را نونہالے رستہ در باغِ مراد گفت کش سروِ روانِ گلشنِ عالم بگو
گفتم از خوبی رخش ماہ است خورشید است گفت سالِ ایں فرخ ولادت نیرِ اعظم بگو
گفتمش دیگر چہ گوئی زیرِ لب خندید و گفت یای زاید باید افگند از بگو اینہم بگو

قطعۂ چاردہم

نہادہ بنا احسن اللہ خاں سرِرہ بدانسان درِ دلکشا
کہ غالب پئے سالِ تعمیرِ او رقم زد درِ دلکشا مرحبا

قطعۂ پانزدہم

تاریخِ وفاتِ ذوق غالب باخاطرِ دردمند و مایوس

خوں شد دلِ زار تا نوشتم   خاقانیٔ ہند مرد افسوس

قطعۂ شانزدہم

با خرد گفتم ار تو فرمائی   شوئیم از دل خیالِ بادۂ ناب

گفت صد آفریں ولے نتواں   شستن ایں خیال جز بشراب

قطعۂ ہفدہم

گیرکہ در روزِ حشر چوں تو بہ یقنی   بر سرِ دوزخ نہند تیرہ تہبن[1]

واں کہ نباشد درآں مضیقِ مصیبت   در طلبِ نان و جامہ کشمکش از زن

واں کہ نباشد درآں مقامِ صعوبت   شورِ تقاضائے نارواے مہاجن

قطعۂ ہژدہم

ہمں زمقدمِ فرزندِ میرزا باقر   سروشِ تہنیت زبدۂ مطالب گفت

چو قصہ شد متعلق بہ گفتنِ تاریخ

طریقِ تعمیہ ورزید و "جانِ غالب" گفت

۱۲۸۱ھ

---

[1] سرپوش

قطعۂ نوزدہم

صبحدم با ابو البشر گفتم　　پارۂ زر بدہ کہ زر داری
حیف باشد کہ از چو من پسرے　　خاکِ رنگیں عزیز تر داری
گفت حیف است از تو خواہشِ زر　　کہ تو گنجینۂ گہر داری
گنجدانِ سخن حوالۂ تست　　خود بہ بیں تا چہ اے پسر داری
پیشِ من زر کجاست جانِ پدر　　ببری ہر چہ در نظر داری
گفتم اینک بہ بند پیمانے　　زر ہمین می دہی اگر داری
سرِ زنبیل آں عمر عیار　　کہ ز عیاریش خبر داری
بکشا زود و زر بریز و بگوے　　کہ ہمیں مدعا مگر داری
گفت با بافسانۂ بودہ است　　چہ فرو ریزم و چہ بر داری

قطعۂ بستم

خواندی بہ نو بہار مرا جانبِ چمن　　زیں برگ ہائے سبز چہ گرد آورم نوا
گفتی گل است کہ زرِ گل راتواں فروخت　　گفتی ہواست گنج نمی بارد از ہوا

گفتی مے است و نکند جرع را علاج — گفتی غنا غنی نتواں شد بدیں غنا
گفتی بتاں سیمین و گوہریں پرند — طاؤس وار جلوہ طراز ند جا بجا
آں روی و موی و سینہ و ساعد از ان تو — پیرایہ ہر چہ از گہر و زر بود مرا

قطعہ بست و یکم

روزی ز رہِ ستم ظریفی — بر لاشۂ جعفرِ چہارم
در خواہشِ پاسخِ سوالات — صد بار فغاں زدم کہ قُم قُم
از زیست نیافتم نشانے — جز یک دو سہ بارہ جنبشِ دُم
از دیدنِ ایں شگرف روداد — گشتند بعبرۂ جمع مردم
زاں زمرہ یکے بمن رخ آورد — کاے کردہ طریقۂ خرد گم
ایں پیکرِ خاص را بہ طنبور — البتہ روا بود ترنم
جز جنبشِ گوش و دُم نخواہی — از جعفرِ چار ہیں تکلم
در بانگ ز نار حذر کہ جمہور — دانند نہیق را لبسی شُم

ایں گونہ کسان چہ آفرینی
اے خالقِ آسمان و انجم

قطعهٔ بیست و دوم

گفتم بخرد بخلوتِ انس کای شمع و چراغِ هفت ایوان
آیا ز چه رو بود که نواب ننوشت جوابِ نامه‌ام هان
آن گونه عریضه که دانی درویش نوشته سوی سلطان
آن گونه قصیده که گوئی از صفحه دمیده سنبلستان
این هر دو رسید و نیست پیدا زانسو اثری بهیچ عنوان
رنجید مگر ز مدح نواب ای کاش نگشتمی ثنا خوان
هیهات چه گفته‌ام که باشم از گفتهٔ خویشتن پشیمان
عقلم بجواب گفت غالب زنهار مخور فریبِ شیطان
نواب بفکرِ ارمغان است تا نامه فرستدت بسامان
و آنها که بخاطرش گذشت است زود آن همه جمع کرد نتوان
زود است که جمع نیز گردد دیر است که داده است فرمان
تا راه روانِ بحر و بر گرد آرند بکوششِ فراوان
دیبا ز دمشق و مخمل از روم الماس ز معدن و زر از کان

فیل از دکن و زمرد از کوه | توسن ز عراق و دُر ز عمّاں
فیروزهٔ نغز از نشاپور | یاقوتِ گزیده از بدخشاں
جمازهٔ تیز رو ز بغداد | شمشیرِ برنده از صفاہاں
پشمینهٔ قیمتی ز کشمیر | زربفتِ گراں بہا ز ایراں
بالجمله درنگ چوں ازیں رست | بر رنج و ملال نیست بُرہاں
چوں پیرِ خرد بدل فریبی | گفت اینهمه ازبائے پنہاں
گشتم بدم امیدواری | مرہم نہ زخم یاس و حرماں
گفتم که چو با من ایں کرم کرد | آں قبلهٔ و قبله گاهِ اعیاں
ناچار ز راهِ حق گزاری | تا کرده شود تلافیٔ آں
من نیز طلب کنم برایش | ایں خواہش اگرچه نیست آساں
آئینه و تاج از سکندر | انگشتر و تخت از سلیماں
از عالمِ غیب جامِ جمشید | از چشمهٔ خضر آبِ حیواں
عمرِ ابد و نشاطِ جاوید | نیروئے دل و ثباتِ ایماں

توفیقِ جوابِ نامهٔ خویش
توقیعِ عطا و بذلِ احساں

قطعۂ نسبت سوم

ہزار و دو صد و ہشتاد و دو شمار کنید | بحسب ضابطہ از ہجرت رسول اللہ
چہار شنبۂ آخر بود ز ماہ صفر | کہ می در آورم ایں قطعہ را بہ نظم پگاہ
سفیدۂ سحری کاغذ است و من راقم | سواد صفحۂ خط روئے بدسگال سیاہ
ہمی نویسم و وقت نوشتنم باشد | ولے ز بیم لبالب چو لب ز عذر گناہ
خدا کند کہ مشرف شود چو ایں قرطاس | بہ پیش مسند عالی ز بندۂ درگاہ
امیر کلب علی خاں بہادر از لطف | بسوئے غالب خونیں جگر کنند نگاہ
کہ ایں فلک زدہ گر عرض کرد مصلحتے | بزعم بندہ ز اخلاص بود و ناگاہ
خلاف طبع مبارک فتادہ آں تقریر | بسے خطا رود از بندگان دولت خواہ
تو پادشاہ و شہنشاہ تاجدار فرنگ | خطاب می طلبد پادشہ ز شاہنشاہ
چو رائے من نہ پذیری ز جرم من بگریز | بحق اشہد ان لا الہ الا اللہ

قطعۂ نسبت چہارم

خجستہ جشن شبستاں نشینی بیگم | بفیض ہمت نواب و یمن اقبالش

چو از پے ادب آموز بیست خوش باشد | اگر خجستہ بہار ادب بود سالش

قطعۂ بیست و پنجم

چو نواب از بہرِ اجلاسِ کونسل | بہ کلکتہ از رامپور آورد رخ
عدو را بگیر و بکش زود وے را | بجو سالِ اجلاس از بخت فرخ
چو گویند کز کشتنِ وے چہ خواہی | بگو رفعِ ایذاے وے است پاسخ

قطعۂ بیست و ششم

مولوی احمد علی احمد تخلص نسخہ | در خصوصِ گفتگوے پارسی انشا کردہ است
بلوچ و مکراں را کہ در سند است از ایران جدا | شاملِ اقلیمِ ایراں بے محابا کردہ است
قوم بر بلوچ را بہ ایرانی نژاداں دادہ غلط | ترکِ ترکانِ سمرقند و بخارا کردہ است
در جہاں توامِ یوروپی و ہندی قبیل | پیشواے خویش ہندو زادہ را کردہ است
ہندیاں را در زباندانی مسلم داشتہ | تا چہ اندر خاطرِ والاش ادعا کردہ است
خوش برآمد با ہمہ ہندوستاں یاراں چہ خوش | تکیہ آسے بر ولادت گاہِ آبا کردہ است
ہر کہ بینی با زبانِ مولدِ خود آشنا است | سازِ نطقِ موطنِ اجداد بیجا کردہ است

نسخہ بمبئی نمبر ۱۰

خواجہ را از اصفہانی بودن آبا چہ سود | خالقش در کشور بنگالہ پیدا کردہ است

با قتیل و جامع[۵۱] "برہان" و لالہ ٹیکچند[۵۲] | لابہ و سوگیری[۵۳] و لطف و مدارا کردہ است

داوری گاستو بنا فرمود و روے ہر سہ را | منصف و صدر امین و صدر اعلی کردہ است

گرچنیں با ہندیاں دارد تولا در سخن | من ہم از ہندم چرا از من تبرا کردہ است

کردہ است از خوبی گفتار من قطع نظر | ظلم بین قطع نظر بر چشم بینا کردہ است

میل او با ہر کسے از ہند و حیفش خاص من | حیف و میلے با دو عالم شور و غوغا کردہ است

مطلب از بد گفتن من چیست گوئی نیکرد | ہر دو ایں کار از حق آمرزش تمنا کردہ است

ورچنیں نبود چناں باشد کہ در عرض کمال | تا برآرد نام ایں ہنگامہ برپا کردہ است

صاحب علم و ادب انگہ ز افراط غضب | چوں سفیہان قفل نفرین و دم وا کردہ است

در جدل دشنام کار سوقیاں باشد بلے | ننگ دارد علم از کارے کہ آغا کردہ است

انتقام جامع "برہان قاطع" می کشد | آنچہ ما کردیم با وے خواجہ با ما کردہ است

من سپاہی زادہ ام گفتار من باید درشت | واے بر وے گر بتقلید من اینہا کردہ است

زشت گفتم لیک داد بذلہ سنجی دادہ ام | شوخی طبعے کہ دارم ایں تقاضا کردہ است

میکشد تا تیغ "برہان" لیک برہان ناپدید | نیست جز تسلیم قولش ہر چہ انشا کردہ است

سستی طرز تحریرم خامۂ "برہان" نگار | با ہمہ السنہ یاد انشا اخفا کردہ است

عـ۵۱ مولوی محمد حسین تبریزی ۔۔ عـ۵۲ مؤلف بہار عجم ۔۔ عـ۵۳ یعنی طرفداری ۔۔

بهرِ من تو بیں و بهرِ خویش تحسیں جابجا | هم مرا هم خویش را در دهر رسوا کرده است

آید و بیند چو حال اندر کتابِ مولوی | هر چه از هنگامهٔ گبراں کس تماشا کرده است

لغو و حشو و ادعاۓ محض و اطنابِ مُمل | مار و موش و سوسمار و گربه یکجا کرده است

بگذر از معنی همیں الفاظِ برهم بسته بیں | باده نبود شیشه و ساغر مهیا کرده است

یا فهم از دیدنِ تاریخهاۓ آں کتاب | خود با هم گفت و با احبابِ خود ایما کرده است

غازیاں همراهِ خویش آورده از بهرِ جهاد | تا نه پنداری که ایں پیکار تنها کرده است

جوش زد از غایتِ قهر و غضب خوں در دلش | تازیانش را بدیں کلپتره گویا کرده است

آتشِ خشمی که سوزد صاحبِ خود را نخست | در دلش همچوں شرر در سنگ ماوا کرده است

چوں نباشد باعثِ تشنیع جز رشک و حسد | باد غالب خسته تر گر خسته پروا کرده است

قطعهٔ بست و هفتم

نمایشگهے در خورِ شانِ خویش | برآراست نوابِ عالی جناب

بشب زهره و مه قنادیلِ سقف | بود پیشکارش به روز آفتاب

ز غالب چو پرسیده شد سالِ آں | چنیں گفت آں [illegible] خراب

ازاں رو که در بزمِ عیش و نشاط | ز بخشش نهالے شود کامیاب

[illegible] کلام

چو بینی طرب را نهایت نماند — بود سالِ آں بخششِ بے حساب"
۱۲۸۵ - ۲ = ۱۲۸۳ھ

خدایا پسندد خداوندگار — که از طبعِ غالب رود پیچ و تاب عہ

قطعۂ بست و ہشتم

بحقِ باده چنیں حکم داد حاکمِ وقت — که مے برند ز شہر و نیاورند بشہر

بیا بشام و بیا شام و سوئے خانه خرام — فقیر لایقِ لطف است نے فراخورِ قہر

قطعۂ بست و نہم

امروز شنیده ام که از مہر — تقصیرِ سپہر معاف کردی

در جلدوئ این چنیں نکوئی — جاں نذر نکنم که نیکمردی ستم

قطعۂ سیم

از دوست بہرِ بنده ز مے شیشه ہا رسید — از بنده سوئے دوست بہر شیشه یک سلام

مے ہم فزوں دہم بہ اثر زندگی فزائے — آں عمرِ جاوداں که خود اسمش بود مدام

دارم یقیں که عمرِ من از ایں شرابِ ناب — تا روزِ رستخیز نخواهد شدن تمام

مانا دو دستہ که فرستاده آبِ خضر — از بہرِ تشنه جانِ اسد الله تشنه کام

عہ مکاتیبِ غالب صفحہ ۹۳

آں دوست کش بقوتِ اقبالِ بے زوال از مہر و مہ سلام رسانند صبح و شام
آں دوست کش بود بتقاضائے فرِّ بخت زینت فزائے ناصیۂ آفتاب نام
سلطان شکوہ مسٹر الگزنڈر اسکنر آں آسمانِ عز و شرف را مہِ تمام
از نامِ اوست جانِ ستم دیدہ را نشاط در مدحِ اوست کلکِ ہنر پیشہ را خرام
از رُوئے لطف چوں دو سہ سطرے رقم زند دانی کہ ماہتاب درخشید از غمام
در وقتِ قہر از دہنش حرف چوں جہد گوئی کہ تیغِ تیز بروں آمد از نیام
جم رتبہ صاحبا نفسے سوئے من گرائے تا یابم از تو دادِ نوآئینیِ کلام
مے ساز گارِ طبع و لے دستگاہ کو ہر روز شغلِ بادہ بود عادتِ کرام
خواہم کہ تا ز مرگ امانم بود بدہر نہ جرعہ نوشِ جامِ تو باشم علی الدوام
از اولڈ ٹام کاس ٹلن رانیم بیلے نہ از پوٹ وائن آنکہ شرابیست لعل فام
دیگر بجز دعا چہ بود تا رقم کنم فرماں پذیر باد سپہر و زمانہ رام عہ

عہ یہ قطعہ دراصل ایک منظوم خط ہے غالب کی طرف سے مسٹر الگزنڈر اسکنر کے نام۔ مسٹر اسکنر کی طرف سے نواب علاؤ الدین احمد خاں بہادر علائی (لوہارو) نے مندرجہ ذیل منظوم خط لکھا تھا اور مسٹر موصوف نے اولڈ ٹام (شراب) کے تحفے کے ساتھ اسے مرزا کی خدمت میں بھیجا تھا۔ اس پر مرزا صاحب نے یہ قطعہ جواب میں اور شکریہ

(بقیہ حاشیہ صفحہ ۵۳) کے طور پہ تحریر فرمایا

بنامِ نامیِ غالب ہمی رود نامہ　　　ز اسکندرکہ ارادت گزین و دیرینیست

فرماں روائے کشورِ معنی توئی کہ شد　　　زیرِ نگینِ فضلِ تو ملکِ سخن تمام

دریوزۂ کلام دبیرِ فلک کند　　　از فیضِ جنبشِ لبِ جاں بخشِ تو مدام

خواہم کہ جاں بحقِ قدومت کنم نثار　　　تا آبروئے خویش فزایم بخاص و عام

جانِ حزیں کہ خستۂ پیکانِ محنت است　　　ندارزد بخاکِ پائے توائے قبلۂ انام

جاں نیست خود عزیز کہ آزادہ دلیر　　　ازجاں عزیز تر شمرد بادہ را مدام

اندہ گسار و غم ربا آں آبِ زندگی　　　آں نورِ شمعِ میکدہ و آبروئے جام

آبے کہ خضر در ہوسش جاں ہمی دہد　　　اسکندرش بجست ولے ماند تشنہ کام

آبے چنانکہ گر فتد ستش قطرہ بخاک　　　صد گل دمد بروئے زمیں آفتاب نام

آتش مزاج آبِ فرح بخش خوشگوار　　　سرمایۂ نشاط مے ناب اولڈ ٹام

زی خواجہ ہدیۂ البت زروئے نیاز و مہر　　　دو چار شیشہ زاں مے صافی چو سیم خام

بپذیر یش ز راہِ کرم تا سبے کنم　　　جاں را رہینِ منتِ الطاف والسلام

کوتاہ شد سخن بدعائے بقائے تو　　　انجام یافت نامہ باکرام و احترام

(زمان" (لاہور) فروری ۱۹۳۶ء)

قطعهٔ سی و یکم

پس از ادای سپاسِ خدای عزّوجل
ثنای حضرت نواب میکنم انشا

امیر شاه‌نشان بلکه شاهِ والاجاه
چنانکه عزّ و علا را ازوست عزّ و علا

چو خویش را بجهان پادشه نگوباند
به ناگزیر توان گفت اعظم الامرا

فراخورِ شرفش نیست این چنین تحسین
مگر بواسطهٔ رحم و علم و حلم و حیا

توان شمرد مر او را ز اولیاء الله
ز نسبِ ابنِ مسیح و شبیهِ ولیِ خدا

خیالِ مدحت ممدوح دارم و دانم
که حقِّ مدح نخواهد شدن ز بنده ادا

چو حدِّ توفیق من اینست در مکارمِ مدح
به آنکه صرف شود عمر در سپاسِ عطا

زهی عطای گرانمایهٔ گرامی قدر
که سود تارکِ من از شرف باوجِ سما

توان فگند به گیتی بنای هشت بهشت
ز هفت پارچه کان هر یکیست بیش بها

ز هفت جزو چسان هشت جزو برساند
مگر بهیئتِ فرطِ خوبیِ اجزا

حمایلِ گهر و جیغه و دگر سرپیچ
چو روشنان فلک با فروغ و با ضیا

بود مشابهِ مهر و ماه و کاهکشان
شگفت نیست که بینند مهر و مه یکجا

چو بی‌طلب بمن اینها رسید است بتو
ز بهر مطلب خویشم توقع امضا

توقع آنکه یکی سارٹی فکت یابم — ز پیشگاه عنایات والیِ والا
سپهر مرتبه دارای دهلی و پنجاب — که پرچم علم اوست آسمان فرسا
بسر بلندی من عالمی نظر دارد — ازانکه مهر و سر شد بلند دست دعا
حساب وسعت ملک تو باد روز افزون — شمار مدت عمر تو باد لا تحصی

قطعهٔ دوم

الا ای شناسندهٔ هندسه — نباید که موجود فهمی مرا
وجودیست خارج ز من آنچنان — که در جدی طاهست در حوت پا
مهندس بشارات دارد بسی — نه در حوت پای و نه در جدی طا

قطعهٔ سوم

مفلس اگرش مال نباشد چه غمست این — کز هیچکس اندیشهٔ آزار ندارد
پروا نبود گر که کیسه برد دزد سیه دل — با مرد تهی دست سروکار ندارد
نقاش چسان عرضه دهد صنعت خود را
در خانهٔ شطرنج که دیوار ندارد

قطعۂ سی و چہارم علہ

فتحِ سید غلام بابا خاں — خود نشانِ دوامِ اقبال است
ہم ازیں رو بود کہ غالب گفت — کہ "فتح نامۂ ابد" سال است

قطعۂ سی و پنجم علہ

(قطعۂ تاریخ وفات سید حسین لکھنوی)

حسین ابنِ علی آبروئے علم و عمل — کہ سید العلما نقشِ خاتمش بودے
نماند و ماندے اگر بودے پنج سال دگر — غمِ حسین علی سال ماتمش بودے
۱۲۶۸ = ۱۲۷۳ھ

قطعۂ سی و ششم علہ

(قطعۂ تاریخ وفات نواب میر جعفر علی خاں بہادر)

گردید نہاں مہرِ جہانتاب دریغ — شد تیرہ جہاں بچشمِ احباب دریغ
ایں واقعہ را ز روئے زاری غالب — تاریخ رقم کرد کہ "نواب دریغ"
۱۲۷۳ = ۱۲۸۰ھ

علہ اردوئے معلی صفحہ [illegible] ۔ علہ ایضاً صفحہ ۲۳۲ ۔ علہ ایضاً صفحہ [illegible] ۔

قطعۂ سی و ہفتم[1]

اعتماد الدولہ[2] کز افرایشِ جود — ہست در پیشِ کفش قلزم غدیر
دیدہ ور حامد علی خاں کز صفا — بیند اسرارِ ازل را در ضمیر
ساخت در دہلی ہمایوں مسجدے — تا شود طاعت گہِ برنا و پیر
غالبِ طوطیِ نشین آں عندلیب — زد بہ اندازِ سخن سنجی صفیر
شد نظیرِ کعبہ در عالم بنا — سالِ تعمیرش "بود کعبہ نظیر"
۱۲۵۶ھ

قطعۂ سی و ہشتم

(قطعۂ تاریخ ولادتِ فرزند ارجمند جنابِ نواب میر غلام بابا خاں بہادر)

میر بابا یافت فرزندے کہ ماہِ چاردہ — بر فرازِ لوحِ گردوں گردۂ تمثالِ اوست
فرخی ہائی دنیا یابی بہرہ از ناز و طرب — از سرِ "ناز و طرب" فرزندِ فرخ سالِ اوست[3]
۱۲۸۰ = ۱۲۳۱ + ۹ + ۵۰

---

[1] واقعاتِ دارالحکومتِ دہلی حصہ سوم صفحہ ۳۱۱۔ [2] "اعتماد الدولہ" میر فضل علی کا خطاب تھا۔ جو معتمد الدولہ آغا میر کے بعد شاہ اودھ کے وزیر بن گئے تھے۔ میر فضل علی، حامد علی خاں کے خسر تھے۔ اسی وجہ سے خسر کا خطاب داماد کو مل گیا تھا یا سمجھا جاتا تھا کہ مل جانا چاہئے۔ حامد علی خاں دہلی آ گئے تھے اور غالب کے عزیز دوستوں میں سے تھے۔

[3] ناز کے نون کے پچاس اور طرب کی طوے کے نو فرزند فرخ (کے اعداد) پر بڑھائے ہونگے۔ (خط بنام میاں داد خاں سیاح از اردوئے معلیٰ)

قطعۂ سی و نہم

(قطعۂ تاریخ وفات پسر نواب علاؤ الدین احمد خاں بہادر)

در گریہ اگر دعویٔ ہم چشمیٔ ما کرد — بینی کہ شود ابرِ بہاری خجل از ما
ناچار بگرییم شب و روز کہ زیں سیل — باشد کہ برد کالبدِ آب و گل از ما
گفتی کہ نگہدار دل از کشمکشِ غم — خود گرد برآورد غمِ جان گسل از ما
یکجا شدہ از شعلۂ سوزِ غمِ ہجرش — چوں شمع دود دود دلبسر متصل از ما
غم دیدہ نسیمی پئے تاریخِ وفاتش — بنوشت کہ در داغِ پسر سوخت دل از ما[عہ]

قطعۂ چہلم

(قطعۂ تاریخ ولادت)

غالب حالِ سنینِ ہجری — معلوم کن از خجستہ فرزند
۱۲۸۹

عہ ما کے عدد ۴۱، دل کے عدد ۳۴، ما میں سے دل گیا گویا ۴۱ میں سے ۳۴ گئے
باقی رہے سات وہ داغِ پسر پر بڑھاتے ۱۲۷۴ ہاتھ آئے۔

(منقول از اردوئے معلّیٰ

چوں یک صد و بیست و چہار ماند ۱۲۴ — ایں است شمار عمرِ دلبند[۵] ۱۴۰۹–۱۲۴ = ۱۲۸۵ھ

قطعۂ چہل و یکم

(قطعۂ تاریخ وفات)

شیخ نبی بخش کہ با حسنِ خُلق — داشت مذاقِ سخن و فہمِ تیز
سالِ وفاتش زپےِ یادگار — با دلِ زار و مژۂ دجلہ ریز
خواستم از غالبِ آشفتہ سر — گفت مدہ طول و بگو رستخیز[۵۱] ۱۲۸۰ھ

قطعۂ چہل و دوم

شکرِ ایزد کہ ترا با پدرت صلح فتاد — "حوریاں رقص کناں ساغرِ شکرانہ زدند"
قدسیاں بہرِ دعائے تو و والا پدرت — "قرعۂ فال بنامِ منِ دیوانہ زدند"[۵۲]

---

[۵] یہ تو ظاہر ہے کہ ۱۲۸۵ھ ہے جب خجستہ فرزند کے اعداد میں سے ۱۲۸۵ لیے تو ایک سو چوبیس بچتے ہیں۔ انکو میں نے دعائے عمر مولود قرار دیا۔ (خط بنام میر ابراہیم علی خاں بہادر از اردوئے معلیٰ)

[۵۱] از خط بنام منشی ہرگوپال تفتہ (اردوئے معلیٰ)

[۵۲] بنام نواب علاؤالدین خاں بہادر (اردوئے معلیٰ)

قطعۂ چہل و سوم[ع]

نوائے کہ شیفتہ و حسرتی لقب داری / ہمی بہ لطفِ تو خود را امیدوار کنم
چو حالی از منِ آشفتہ بے سبب رنجید / تو گر شفیع نگردی بگو چہ کار کنم
دوبارہ عمر دہندم اگر بفرضِ محال / بر آں سرم کہ دراں عمر ایں دو کار کنم
یکے ادائے عباداتِ عمرِ پیشینہ / دگر بہ پیشگہِ حالی اعتذار کنم

قطعۂ چہل و چہارم

جنابِ عالیہ[عہ] از بخششِ حق / بفردوسِ بریں چوں کرد آرام
سخن پرداز غالب سالِ رحلت / مخلّد و مخلد گفت از روئے الہام
۱۲۰۴ + ۱ ۱۲۷۵ھ

قطعۂ چہل و پنجم

دریغا کہ ماند تہی قصرِ دولت / ز خاتونِ ثانیٔ سکندر زمانی[عہ]

ع از یادگارِ غالب (حالی) ۔۔ عہ نواب یوسف علی خان ناظم فردوس مکان کی والدہ محترمہ فتح النسا بیگم کا لقب تھا۔ (مکاتیبِ غالب صفحہ ۱) ۔۔ عہ سکندر زمانی بیگم نواب کلب علی خان خلد آشیاں کی بیوی تھیں۔ مکاتیبِ غالب صفحہ ۶۴ ۔۔

چو سپار روضہ "بود سال فوتش ١٢٨٢ | سپس اسم وے باد جنت مکانی

قطعۂ چہل و ششم

نوروز و دو عید از دو جانب امسال | خوب ست ز روئے وضع و نیک ست بفال
امید کہ این سہ عید نادر نواب | آرند دوام عمر و عز و اقبال[1]

قطعۂ چہل و ہفتم

[2] خوانی بسوئے خویش و ندانی کہ مردہ ام | دانی کہ مردہ را رہ و رسم خرام نیست
اے شیخ سید امام الٰہی بخش امر گرمن | از عالم جنابت و مرگ احترام نیست

قطعۂ چہل و ہشتم

داد و دہش تو روز افزوں بادا | بر دولت تو زمانہ مفتوں بادا
این عید دو صد ہزار عید دیگر | بر ذات تو فرخ و ہمایوں بادا[3]

عہ مکاتیب غالب صہ ٩١ ؞
عہ۲ نواب علاؤالدین احمد خاں علائی مخاطب ہیں۔ الٰہی بخش میں ایک مقامی روایت کی طرف اشارہ ہے ؞ عہ۳ ایضاً صہ ١٠ ؞

قطعۂ چہل و نہم

فرزانۂ یگانہ مہاراؤ راجہ را — بادا بقائے دولت و اقبال جاوداں
مہرش، یکے زکارگزارانِ بارگاہ — ماہش، یکے زناصیہ سایانِ آستاں
فرمود تا طرازِ گلستاں کنند نو — زانساں کہ در بہار شود تازہ بوستاں
آغا کہ حق سپردہ بدستش کلیدِ گنج — تا کرد خامہ را بنگارش گہر فشاں
رخشید چین جوہرِ الفاظ از مداد — زانساں کہ در سوادِ شب انجم شود عیاں
غالب طرازِ سال بہ بینگونہ نقش بست — از روئے طرزِ تعبیہ در معرضِ بیاں
ہر کس کہ خواہد آگہی از سالِ اختتام — باید کہ دل نہد بہ گلستانِ بے خزاں
۱۲۶۵ھ

۱؎ مہاراجہ الور نے گلستاں کا ایک نسخہ میر پنجہ کش کے شاگرد آغا صاحب سے لکھوایا تھا جو آخری دور کے دہلی کے مشہور خوشنویس اور خطاط تھے۔ غالب نے اس نسخہ کے لئے یہ قطعۂ تاریخ کہا تھا۔ یہ میرزا کے اس قلمی دیوانِ اردو کے آخر میں لکھا ہے جو نواب شجاع الدین احمد خاں تاباں مرحوم کے خاندان میں محفوظ ہے۔ وہاں سے مکرمی مولانا غلام رسول صاحب مہر مصنف غالب نے نقل کر کے ہمیں عنایت فرمایا۔ اس کے بعد کے قطعے بھی حضرت مہر ہی کا عطیہ ہیں۔ ہم ان کے لئے ان کے ممنونِ احسان ہیں۔

قطعہ پنجاہم

بروزِ حشر الٰہی چو نامۂ عملم کنند باز کہ آں روز باز خواہِ من است
بکن مقابلہ آں را ز سرنوشتِ ازل اگر زیادہ و کم باشد آں گناہِ من است[۵]

---

۵ تذکرہ غوثیہ صہ ۲۵۶ (طبع سوم)

نظم علہ

برآنم بہ نیروے ایں تیغ تیز
کہ مغز عدو را کنم ریز ریز
عدو آں کہ "برہان قاطع" نوشت
بگفتار سست و بہنجار زشت
اگر گفتہ آید کہ او مرد و رفت
ز مغزش چہ خواہی ہمی اے شگفت
ز مغزش خرد جستم اما چہ سود
کہ در زندگی نیز مغزش نبود
امید آنکہ گفتار آں بے ہنر
کنم ہم بگفتار زیر و زبر
امید آنکہ چوں کارسازی کنم
بدیں نامہ دشمن گدازی کنم

زہے نامہ کز فر اقبال او — "یکے تیغ تیز" آمدہ سال او

علہ "تیغ تیز" سنہ ۱۸۶۷ء

غزلیات

ای خداوندِ خردمند و جہاں داورِ دانا
وی بہ تدبیرِ خرد بر ہمہ کردار توانا

ای بہ رفتارِ پدیدار ز زیبائی و خوبی
سروِ نوخاستہ آسا، مہِ ناکاستہ مانا

بہ ادا پایہ فزایا، بہ نظر عقدہ کشایا
بکرم ابرِ عطایا، بغضب برق سنانا

بہ نگہ خستہ نوازا، بسخن بذلہ طرازا
بہ قلم غالیہ سایا، بہ نفس عطر فشانا

شہ نشان کلبِ علیخاں کہ توئی یوسفِ ثانی
نبود ثانی و ہمتای تو در دہر ہمانا

دانم از حالِ مآلم خبرے داشتہ باشی
سرنوشتِ ازلی گرچہ ندارد خطِ خوانا

دشمنم چرخ و تو بینی و نسوزی لعبالش
بہ عدو صاعقہ ریزا، بہ محب فیض رسانا

جانشینِ تو کند نامِ ترا زندہ بہ گیتی
یادِ فردوسِ برین جای تو فردوس مکانا

غالب از غم چہ خروشی تو زیباست خموشی
با کریمِ ہمہ داں ہیچ مگو ہیچمدانا

جز دفعِ غم ز بادہ نبودہ ست کامِ ما
گوی چراغِ روزِ سیاہ است جامِ ما

در خلوتش گذر نبود باد را اگر
صرصر بہ خاکِ راہ رساند پیامِ ما

اے بادِ صبح عطرے ازاں پیرہن بیار
تسکین ز بوی گل نہ پذیرد مشامِ ما

هر بار دانه بهرِ هما افگنیم و مور
آید بدام و دانه رباید ز دامِ ما

گفتی چو حالِ دل شنود مهربان شود
مشکل که پیشِ دوست توان برد نامِ ما

از ما بما پیام و هم از ما بما سلام
رنجِ دلی مباد پیام و سلامِ ما

مقصودِ ما ز دهر آئینه نیستی ست
یارب که هیچ دوست مباد ابکامِ ما

غالب بقولِ حضرتِ حافظ ز فیضِ عشق
ثبت ست بر جریدهٔ عالم دوامِ ما

منع ز صهبا چرا باده روان پرور است
خوف ز عصیان عبث خواجه شفاعتگر است

پرتو مهر و مه ست نور بچشم اندرون
گرچه بود در قدح آلِ مئے از کوثر است

عهدِ جوانی گزشت توبه نکردم هنوز
باده به پیرانِ سری نیک بمن درخور است

اے بمن آویخته پارهٔ از جا بگیر
تا نه فتد بر زمین باده که در ساغر است

هسته به هنگامِ مے خوش بود آب و هوش
ورنه بود گل زگل اهلِ گِل خوشتر ست

ایکه ز نظارهٔ حسنِ بتان مانعی
چشمِ تو گر بسته اند ورکه دو گوشم کر ست

خستهٔ یارِ خودم باغ و بهارِ خودم
هر مژهٔ خونفشان شاخِ گلِ احمر است

صبح رسید از هوا مرغِ همایون هما
گفت که مکتوبِ تو زیورِ این شهپر است

گفتم اگر خوش کنی ورنکنی حرفِ من
بالِ تو از بهرِ دوست مژده را درخور است

ور بسوی جاده ره پیروی البته رو | سایه بفرق فگن آنکه همایون فر است
نامهٔ من سوی دست خان جهانخان برد | آنکه زیب پهلوی دست نامی و نام آور است
خود ز کفِ نامه بر نامه ستاند بمهر | آنکه مهان را مه است آنکه سران را سر است
ایبهٔ بهار رشک خوان بحرِ دانش بدان | محتشم الدوله را دست و دلی دیگر است
آن شهِ خوبان چرا ناز ز افسر کشد | خود کله از فرخی بر سر او افسر است
نامه که بی نام اوست طایر بی بال و پر | شعر که بی مدح اوست شاهد بی زیور است

مدحِ چنین شه نشان سهل شمار دهی
غالب وحشی نگر کش چه هوا در سر است

هم انا الله خوان سخن را گفته آورد | هم انا الحق گوی منصور را سرِ دار آورد
ای که پنداری که ناچار است گردون در روش | نیست ناچار آنکه گردون را برفتار آورد
نکته‌ای داریم و با یاران همی گوییم فاش | طالبِ دیدار باید تاب دیدار آورد
دانها چون ریزد از تسبیح تا سر رشته نیست | این مشعبد دهر گاه از سبحه زنار آورد
جذبِ شوقش بین که در هنگام برگشتن ز دیر | در قفای خویشتن بت را برفتار آورد
آنکه کند قطع بیابان این شگافد سنگ کوه | عشق هر یک را بطرز خاص در کار آورد
آه ما را بین که نا گه از دل تخشش خیز | باد را تا نم کرا ابر از سوی کهسار آورد

نزد ما حیف است گو نزد زلیخا سهل باش   جذبهٔ کز چاه یوسف را به بازار آورد

هر نوائے را که افشاریم از وے خوں چکد   هر نہالے را کہ بنشانیم دل بار آورد

نیست چوں در منطقش جز ذکرِ شاہد حرف و صوت

شاہدے باید کہ غالب را بگفتار آورد

دردِ ما ساز است و درماں نیز ہم   دہر بے پروا و یزداں نیز ہم

اجرِ ایماں سود دانش گو مدہ   آنکہ دانش داد ایماں نیز ہم

شد ز بزمم گر براند غم کراست   فارغم از ننگِ حرماں نیز ہم

طاقتم می نگذرد اندر خمیر   نیست باقی ذوقِ عصیاں نیز ہم

عشق و آنگہ استعاراتِ دروغ   ای دژم زخم نمکداں نیز ہم

منکہ ہر دم بے اجل میرم ہمے   بینوایم زیست بیجاں نیز ہم

رفتہ است از دل نشاطِ بزم و باغ   واں ہوائے ابر و باراں نیز ہم

خامشی تنہا نہ جاں را می گزد   ایں نوا ہائے پریشاں نیز ہم

آنکہ پندارند حافظ بودہ است

غالب آشفتہ بود آں نیز ہم

ہلہ من عاشقِ ذاتم تننہ نا ہا یا ہو   ناظرِ حسن صفاتم تننہ نا ہا یا ہو

موسیٰ و خضر تماشائے تجلی بر طور   من نہ در بندِ جہا تم تننہ نا ہا یا ہو
شرر آتش رخشندہ عشقم کہ بکی است   دم میلا و وفا تم تننہ نا ہا یا ہو
ظلمتِ کفر مبین روشنیٔ طبع نگر   چشمۂ آب حیا تم تننہ نا ہا یا ہو
فنِ تحریر من نازد و من فارغ از اں   مرجعِ کلک و دوا تم تننہ نا ہا یا ہو
بر درِ دوست ہمی بیہدہ نالم کہ مباد   رنجد از صبر و ثبا تم تننہ نا ہا یا ہو
پرورش جز بخورش نیست بہانا رزاق   بر جگر داده برا تم تننہ نا ہا یا ہو
مجرم عالم ارواح بپاداشِ عمل   خستۂ قیدِ حیا تم تننہ نا ہا یا ہو
تکیہ بر مغفرتِ اوست نہ بر طاعتِ خویش   تارکِ صوم و صلوا تم تننہ نا ہا یا ہو
چشم دارم کہ بہ رومی دہد بیخودی   جز بدین نیست نجا تم تننہ نا ہا یا ہو

غالبم تشنۂ لب آب نہ ہمچوں حافظ
بلبلِ شاخِ نبا تم تننہ نا ہا یا ہو

از جسم بجاں نقاب تا کے   ایں گنج دریں خراب تا کے
ایں گوہر پر فروغ یارب   آلودۂ خاک و آب تا کے
اینجا راہ روِ مسالکِ قدس   واماندۂ خورد و خواب تا کے
بیتابیٔ برق جزوے نیست   ما و ایں ہمہ اضطراب تا کے

جاں در طلبِ نجات تا چند　　　دل در تعبِ عتاب تا کے
پرسش ز تو بحساب باید　　　غمہائے مرا حساب تا کے
غالب بچنیں کشاکش اندر
با حضرتِ بوتراب تا کے

نوشتم که چرخ بکوے تو ام ز پا انداخت　　　که هم ز من سپهر من خدا ز پا انداخت
چو نقشِ پا همه افتادگیست هستیِ من　　　ز آسمان نگه نبود اگر مرا انداخت
سوادِ سایه همال صورتِ گلیم گرفت　　　همای فرخ اگر سایه بر گدا انداخت
ز رزقِ خویش چسان بگذرم که دستِ قضا　　　ز کشت خوشه درود و در آسیا انداخت
بجز و تازه شود دل که افتد آخرِ کار　　　ز فرقِ مهر کلاهش که بر هوا انداخت
بطعن ہائے اثر بہائے نالہ ما را کشت　　　نگہش ما سست خدنگ که سوے ما انداخت
ستیزه پیشه نگاه و نگاهِ کژ لک تیز　　　دریغ گر به سر حرف مدعا انداخت
اگر نه لطفِ شبِ وصل کاستن میخواست　　　ز روزِ هجر سخن در میاں چرا انداخت
منم که با جگرِ تشنه می نوردم راه　　　بوادیی که خضر کوزه و عصا انداخت
فغاں ز غفلتِ غالب که کاوش از سستی
ز دست رفته و داند که با قضا انداخت

آسمانِ بلند را میرم | ابرِ تجلّی پرند را میرم
میفرستد مرا بباز بچه | دلِ زار و نژند را میرم
شوری اشک در نظر خواست | تلخیٔ زهرخند را میرم
سخنم مدحِ حضرتِ اعلیٰ ست | سخنِ دل پسند را میرم
سرِ راهش نشستنم هوس است | خاکِ پای سمند را میرم
ره‌نشین و هم زهی توقیر | طالعِ ارجمند را میرم
جاذبِ الفت بسوی وی کشدم | این تو آئین کمند را میرم
میکند رخنه در جگر غمِ هجر | این جگر در کلند را میرم
شاعرم منشیم ظریف و شریف | این اضافاتِ چند را میرم

دا بہ جوید ز حضرتِ اعلیٰ
غالبِ مستمند را میرم

پیشِ قصدے که مر آں راهِ خدا گویند | برو برو که ازاں سو بیا بیا گویند
کسے که پائے ندارد چگونه راه رود | خود اہلِ شرع دریں داوری چها گویند
ز رمزِ تجلّیِ انا الله گوئے نا آگاه | حدیثِ جلوه گه و موسیٰ و عصا گویند
مگر ز حق نه بود شرم حق پرستاں را | که نامِ حق نبرند و همیں انا گویند

زقالِ شماں نبود دل نشینِ اہلِ نظر — جز آں صفات کہ از ذاتِ کبریا گویند
نخواندہ در کتب و ناشنیدہ از فقہا — بغیر بے مزہ واگویہ ہا کہ وا گویند
دم از وجود کہ ذنبٌ زدند بے خبراں — چساں خطیئہ حق را گناہِ ما گویند
بلے گناہ بود دعوئ وجود از ما — بہ اہلِ راز چنیں گوئی تا بجا گویند
ق
دگر ملامتیاں را چہ زہرۂ پاسخ — اگر بہ خشم گرایند و نا سزا گویند
نکردہ زر مسِ خود را و بہرِ عرضِ فریب — بہ پیشِ خلق حکایت ز کیمیا گویند
کساں کہ دعوئ نیکی ہمی کنند مرا — اگر نہ نیک شمارند، باری چرا گویند
طمع مدار کہ یابی خطابِ مولانا — بس است ہیچ توئی را کہ پارسا گویند
بگوئی مردہ کہ در دہر کارِ غالبِ زار
ازاں گذشت کہ درویش و بینوا گویند؏

؏ یادگارِ غالب (حالی)۔

متفرق اشعار

نازم آں فتنه که در دشت بغمخواری قیس | لیلی از ناقه فرود آید و محمل ببرد

اینک هزار و هشتصد و شست و چار این | هنگامهٔ ورود جناب اوبندگار این

نواب نامدار بدهلی در آمده | فصل بهار بین که در اکتوبر آمده

مرحبا وایسرای کشور هند | شان و شوکت فزای کشور هند

بیا که داده بدهلی نشانِ شوکت و شان | وزیر اعظم شاهِ فرنگ هندستان

نسب لارڈ لارنس کز حکم شاه | کند تاجداری بزرین کلاه

بیا که آنکه برین چرخ سر بلندش باشد | لارڈ لارنس گرانمایه وزیرش باشد

نسیم شمله بدهلی ورود فرخ او | چو آفتاب سراسر فروغ و فرّ رخ او

مرحبا لشکر نواب گورنر جنرل | که شده دهلی ازاں کوکبه کوکب منزل

در تین صبحدم دیدیم شهر والی باز آمد | نه شناسم که مگر شاهِ جهان باز آمد

جهان بود ز گورنر کرامت ملکه | زبانِ خلق و دعای سلامت ملکه

دو روز دیر کن ای مرگ خالصاً لله | نگر بمن رسد آں وایه که در راهست

عبودیت نکند اقتضای خواهش کار | دعا بصیغه امرست و امر بی ادبیست

برم چوں نامِ بابو برج موہن　　　چکد خونِ دلِ ریش از لبِ من

فرخ آں روز کہ از خانۂ زنداں برم　　　سوئے شہرِ خود ازیں وادیِ ویراں برم

شاہی و درویشی اینجا باہم است　　　بادشاہِ عہد قطبِ عالم است

ہم در قیام زندہ نیم کز برائے خویش　　　آں وقت لائے تا فیم از دو پائے خویش

روزِ روزہ است و روز تا بپا است　　　غلظتِ ابر و شدتِ سرما است

رباعیات

(۱)

بخشید به ثاقبِ سخنور یزداں   فرخ پسرے بشکلِ ماهِ تاباں
هم نورِ نگاهِ نیّرِ رخشاں ست   هم روشنیِ چشمِ شهاب الدین خاں

(۲)

امروز که روزِ عید و نوروز بود   روز فرخندهٔ و دل افروز بود
هر عیش و نشاطیکه درین روز بود   هر روز ترا ز بخت فیروز بود

(۳)

نازم به نشاط اینچنیں برگشتن   رمزیست نهفته اندریں برگشتن
سرمایهٔ نازش ست و پیرایهٔ حسن   برگشتنِ مژگاں بود اندریں برگشتن

(۴)

خواندیم سخنهائے محبت بسیار   راندیم سخنهائے محبت بسیار
رفتیم آخر ز عالم و در عالم   ماندیم سخنهائے محبت بسیار

(۵)

اے روئے تو ہمچو مہرِ گیتی افروز   وے بختِ تو در جہانستانی فیروز
حق کردہ بہ روز نامۂ عمرِ تو ثبت   توقیعِ توقیعِ ہزاراں نوروز

(۶)

اے آنکہ بدہر نامِ تو شاہرخ است   پیوستہ ترا بحضرتِ شاہ رخ است
تا زد بتو شہ کہ باشد اندر شطرنج   امیدِ ظفر قوی چو با شاہ رخ است

(۷)

ایدادہ بباد عمر در لہو و فسوس   زنہار مشو ز رحمتِ حق مایوس
ہشدار کز آتشِ جہنمِ حق را   تہذیب غرض بود نہ تعذیب نفوس

(۸)

جائیکہ ستارہ شوخ چشمی ورزد   افسار عہ و گرزن علہ ارزن ارزد
خورشید تا اندیشۂ جاور عٓہ گردش   بر چرخ نہ بینی کہ چساں می لرزد

عہ بمعنی پوزی ۔ علہ بمعنی تاج ۔ عٓہ بمعنی حال ۔ جاور گردش بمعنی انقلاب ۔

(۹)

در کالبدِ شهر روان باز آمد — فرمانِ فرمای شه‌نشان باز آمد
زین شادی و خوشدلی که رو داد بشهر — گویی که مگر شاه جهان باز آمد

(۱۰)

از دهر دلم وا به زهر در می جست — از بادهٔ ناب یکدو ساغر می جست
فرزانه مهیش داس بخشید بمن — آبی که برای خود سکندر می جست

(۱۱)

زین سان که همیشه در روانی مائیم — سرچشمهٔ رازِ آسمانی مائیم
بخت تو ساتیر بود نامهٔ ما — ساسانِ ششم به کاردانی مائیم

(۱۲)

گو بینا جهانیان دو رو بینند مگو — گر با همه کو و ور نکو بینند مگو
هرچند که بد زیستم و بد مردم — نیکان پسِ مرده بد نگویند مگو

(۱۳)

هر روز تنم ز سایه لرزان گردد — هر شب دلم از داغ چراغان گردد
خواهم ز لطفِ منت‌گری صاحب — کارِ منِ آشفته بسامان گردد

(۱۴)

اے پایہ بلند ساز والا جاہی   از بہر تو یاد ہرچہ از حق خواہی
مہ کوکبہ مکاؤ ڈکہ در صورت تست   چوں مہر عیاں معنی روح اللّٰہی

(۱۵)

یارب تو کجائی کہ بما زر ندہی   بیدر و خدائی کہ بما زر ندہی
نے لئے تو نہ غائبی و نہ بیرحمی   بے مایہ چو مائی کہ بما زر ندہی

(۱۶)

آں کیست کہ جسم ملک راجاں باشد   آں کیست کہ جسم پیلواں باشد
آں کیست کہ گنجش بفرماں باشد   کس نیست مگر کلب علیخاں باشد

(۱۷)

اے کردہ بمہر زر فشانی تعلیم   پیدا از کلاہ تو شکوہ دیہیم
یادا بتو فرخندہ ز یزدان کریم   پروانگی جہ بہ اقطاع قدیم

(۱۸)

حق داد بہ سید زسپے انعامش   فرخ پسرے کہ واجبست اکرامش
تاریخ ولادتش بود بے کم و بیش   ارشاد حسین خاں کہ باشد نامش
۱۲۰۵ھ

(۱۹)

سرتا سرِ دہر عشرتستانِ تو باد   صد رنگ گل طرب بدامانِ تو باد

عید است و بہار خرمی ہا دارد   جانِ من و صد چو من بقربانِ تو باد[عہ]

(۲۰)

نواب[علہ] کہ شد ز شوکت اقبالش   بخشیدنِ باجِ غلہ از اقبالش

فارغ شد ہر کسے ز درد و داد فراغ   ہم فارغ و ہم فراغ باشد سالش

۱۲۸۱ھ   ۱۲۸۱ھ

عہ مکاتیب غالب صفحہ ۴۹ ۔ علہ نواب کلب علی خاں بہادر خلد آشیاں مراد ہیں ۔ ایضاً صفحہ ۵۲ ۔

(مطبوعہ جید برقی پریس بلیماران دہلی)

ذکر غالب

از مسٹر مالک رام ایم اے

میرزا غالب کی مختصر اور جامع لیکن مکمل اور مستند ترین سوانح عمری جس میں میرزا کے متعلق بہت سی وہ نئی باتیں پیش کی گئی ہیں جو ابتک منظر عام پر نہیں آئی تھیں۔

قیمت ۸ آنے

مکتبہ جامعہ دہلی

جرمنی کی طباعت اور ہندوستان کے تخیل کا کمال

دیوان غالب

(مطبوعہ جرمنی برلن)

جس میں مرزا غالب کی تصویر
ایک جرمن مصور کے موقلم سے
زیب عنوان ہے

قیمت

عہ

مکتبہ جامعہ دہلی

No.	DATE	No.
	3	

No.